

Van Marjke
Voor de Registratie

EPN 1475085

MENSEN EN ZILVER

BIJNA TWEE EEUWEN WERKEN
VOOR
VAN KEMPEN EN BEGEER

TENTOONSTELLING VAN
ZILVERWERK, SIERADEN, PENNINGEN,
TEKENINGEN, PORTRETTEEN EN CURIOSA
IN
MUSEUM BOYMANS-VAN BEUNINGEN
TE ROTTERDAM
EN
DE ZONNEHOF TE AMERSFOORT
1975 - 1976

INLEIDING

Op een ogenblik dat geheel de westelijke wereld in zijn voegen kraakt gaat een onderneming, die zelf allermintst vrij blijft van het zorgelijk tijdsgewricht, een grote tentoonstelling organiseren, die het werken van haar leiders en hun medewerkers tot onderwerp heeft. Dat zou bevreemding kunnen wekken.

Het zijn dan ook een aantal toevallige omstandigheden geweest, die ons in 1974 deden besluiten de omvangrijke taak op ons te nemen, een culturele manifestatie te organiseren, die naast het kunsthistorische overzicht waar mogelijk nu ook eens het sociale aspekt tot uitdrukking zou brengen.

Deze toevallige omstandigheden waren de volgende:

1. De een jaar of vijf geleden begonnen verzameling van produkten, tekeningen en curiosa uit het verleden van de onderneming nam zulke vormen aan, dat een wat professioneler aanpak van dit dakloze „bedrijfsmuseum” onontkoombaar was.
2. Er waren tijdelijk enige enthousiaste personen gemotiveerd hun ziel en zaligheid te leggen in de totstandkoming van een tentoonstelling.
3. De direktie van het museum Boymans-van Beuningen zag wat in onze plannen, werd door ons enthousiasme aangestoken en nodigde ons uit de tentoonstelling in Rotterdam te houden.

Een belangrijke drijfveer is bovendien het gevoelen dat het reeds over weinige jaren veel moeilijker zal zijn de van mond tot mond overgeleverde werksituatie van rond de eeuwwisseling voor het nageslacht vast te leggen. Nog zijn er een aantal medewerkers in leven die voor de eerste wereldoorlog in de dienst der onderneming kwamen.

In de wat rustiger jaren '50 heeft schrijver dezes de meesters in het edelambacht in eigen en bevriende bedrijven aan het werk gezien, wier in het begin dezer eeuw verworven vakmanschap vandaag over geheel West-Europa „met een lantarentje” gezocht moet worden. Het merendeel van deze bedrijven bestaat zelfs niet eens meer.

De oorzaak van dit verval schuilt in de kulturele revolutie die na de wereldoorlogen over ons heengerold is en die voor vele branches veel ingrijpender gevolgen gehad heeft dan de Franse revolutie anderhalve eeuw geleden.

Onze onderneming heeft haar groei en bloei in de negentiende eeuw te danken aan de liberalisatie van handel en nijverheid bij de Franse revolutie.

De kulturele revolutie in het tweede en vooral derde kwart van de twintigste eeuw heeft een geleidelijke aanpassing van de activiteiten van de Kon. Van Kempen en Begeer nodig gemaakt die slechts ten dele aansluit bij datgene wat bijna 200 jaar haar image vormde.

Zo zou deze tentoonstelling ook kunnen heten „Van Kempen en Begeer, edelsmeden tussen twee revoluties”.

Het zijn de leef- en de woonkultuur, die de laatste decennia totaal zijn gewijzigd. De Franse revolutie bracht een economische bevrijding. De revolutie van deze tijd bracht de bevrijding van de geografische gebondenheid. Vooral de eigen auto maar ook de televisie hebben een vrijere opstelling teweeggebracht ten opzichte van het leven in huis.

De beleving van het gezinsverband rond een met zorg gedekte tafel verloor goeddeels zijn welhaast rituele waarde van weleer, om door andere waarden — en soms helemaal niet — vervangen te worden. Van de wijziging van dit patroon werden de niet altijd even goed doorvoelde kultuurdragers onder het huisraad, vooral wanneer zij nog enig onderhoud vroegen, het slachtoffer.

De Kon. Van Kempen en Begeer heeft — deze ontwikkeling ziende — de bakens verzet. Zij heeft zich enerzijds duidelijk gekoncentreerd op het sieraad en anderzijds getracht door meer verscheidenheid te brengen in haar fabricage en handel zich aan te passen aan een snel veranderende tijd.

Het sieraad, dat o.a. door de wijziging van de aard van het werk der vrouw de gehele dag in combinatie met de modische kleding met sukses gedragen kan worden binnen zowel als buitenshuis, heeft een veel ruimere en indringender positie gekregen in deze nieuwe leefkultuur.

De laatste etappe van de tentoonstelling laat zien hoe wij ook in deze fase proberen trouw te blijven aan onze beproefde beginselen van vormgeving en uitvoering.

S. A. C. Begeer

Voorzitter van de Raad van Bestuur
van de Koninklijke Van Kempen en Begeer

HOOFDSTUKKEN UIT DE WORDINGSGESCHIEDENIS VAN DE KONINKLIJKE VAN KEMPEN EN BEGEER

Mr S. A. C. Begeer

HET BEGIN

Als in 1777 Johannes Mattheus van Kempen, geboren 1764 in Utrecht, enig zoon van Pieter van Kempen en Margaretha van Sweeringen, op 13-jarige leeftijd bij Mr. Den Briter (ook De Brieder) in de leer gaat om zilversmid te worden, zitten we nog volop in de zwierige 18e eeuw.

Het „goud- en zilversmedengilde” in Utrecht is dan een besloten clubje van ambachtslieden, met gezellen en leerlingen, waarop het publiek bij aankoop van juweliersartikelen was aangewezen.

Nadat J. M. van Kempen in 1789 als meester werd opgenomen in het gilde en zijn meesterteken op de insculpatieplaat werd ingeslagen, nam hij in 1793 zelf een leerling aan (Laurens Kasteel). Zijn specialiteiten waren boeksloten, gespen en knopstasjes.

Dat het hem bepaald goed verging blijkt uit het feit dat zijn beide oudere zonen Pieter Johannes, geboren in 1790 en Johannes Mattheus, geboren in 1792, eveneens voor het zilversvak kozen terwijl de twee jongere zonen respektievelijk notaris en dominee werden.

Pieter Johannes overleed reeds in 1831 op 41-jarige leeftijd en liet een zoon na die kleermaker was en in 1870 naar Brussel vertrok.

Johannes Mattheus II werd eveneens zilversmid en was tevens kas(t)houder (winkelier). In de patentboeken kan men lezen dat hij lang niet de omzetten haalde waarvoor zijn vader placht aangeslagen te worden. Hij was werkzaam vanaf 1816 en specialiseerde zich in groot werk en boeksloten. Helaas overleed ook hij in 1831 op jonge leeftijd. Zijn weduwe hertrouwde in 1834 op 43-jarige leeftijd met Jacobus N. Prohn, zelf zilversmid, in die dagen met drie leerlingen.

Johannes Mattheus I was inmiddels een jaar tevoren in 1833 overleden. Uit de advertentie waarbij hij in 1833 zijn zaak „over de bakkerssteeg” te koop aanbiedt, blijkt dat hij inmiddels, evenals zijn zoon, kashouder was.

Johannes Mattheus van Kempen III werd in 1814 geboren als zoon van J. M. van Kempen II en was na het voltooien van het gymnasium „voor een universitaire studie voorbestemd” zoals zijn zonen schreven.

Hij ving de theologiestudie aan. Zijn gehele leven zou vol zijn van briljante activiteiten waartoe bedachtzaam wordt overgegaan en die vervolgens konsekwent tot een goed einde worden gebracht. In dat beeld past niet het afbreken van een universitaire studie. Wellicht is er verband tussen het overlijden van zijn grootvader in 1833 die zijn zaak tevergeefs ten verkoop had aangeboden dan wel het hertrouwen van zijn moeder in 1834, die met haar nieuwe man een firma in goud en zilver aanging (deze werd in 1840 beëindigd), nadat zij tot dat jaar de zaak van zijn vader J. M. van Kempen II had voortgezet.

Hoe het zij, J. M. III besloot de naam Van Kempen in het zilversvak te continueren en in het kader van de toen geldende vestigingsvrijheid opende hij een zaak die hij per advertentie aan het publiek aanbeval.

Hij vestigde zich in het pand Choorstraat 32 (huidige nummering), in dezelfde straat waar zijn moeder en stiefvader hun bedrijf uitoefenden. Het inkopen van zilveren munten staat in de advertentie vetgedrukt. Er waren nl. nog vele munten van vroegere regimes in omloop en deze waren in 1816 ongeldig verklaard. Wie goed de samenstellingen der munten kende en goed kon rekenen wist al wisselende wat te verdienen. Ook een verkeerde wisselkoers tussen Belgische franc en Nederlandse gulden speelde hier een rol.

Er was in die dagen een economisch herstel in Nederland merkbaar dat gestimuleerd werd door de stichting van diverse fabrieken; zoals bekend had Koning Willem I hier dikwijls een actief aandeel in. Met zijn door zijn hogere opleiding voor de hand liggende, wat ruimere kijk op handel en nijverheid heeft Van Kempen — ook al staat dit nergens geschreven — van het begin af aan een fabrieksbedrijf voor ogen gestaan, zoals dit in ons vak met name in Engeland reeds meer dan 50 jaar bestond. Dit temeer omdat het zuivere ambacht het steeds moeilijker moest krijgen. Dat nl. de toestand in de goud- en zilverbranche na de opheffing der gilden grondig was gewijzigd, was gaandeweg duidelijk geworden. Hoewel in de loop van de 18e eeuw met diverse gilde-bepalingen steeds meer de hand was gelicht, had de opheffing in 1798 toch nog een schokeffect. Talloze knechts maakten zich zelfstandig, anderen gingen handelen zonder het vak zelf te beheersen. Een eerste reactie hierop kwam wel reeds in 1807 toen de overheid weer eisen ging stellen ten aanzien van de kennis van het toetsen der edele metalen. Maar de vrijheid bleef toch.

De opheffing der gilden betekende indirect ook meer mogelijkheden voor de import, die na 1820 goed op dreef kwam. Door het gildewezen was het altijd moeilijk geweest buitenlandse goederen te importeren en ten verkoop aan te bieden. Zolang het in geheel Europa met de hand werd gemaakt had dat ook weinig zin, nog afgezien van de transportrisico's. Uiteraard vormde de import een bedreiging voor de Nederlandse ambachtsman.

Ook kwamen er juweliers die onder hun naam bij zilversmeden lieten werken, hoewel toen nog meestal met het meesterteken van de zilversmid. Aldus verpauperde het ambacht in de 19e eeuw.

Johannes Mattheus van Kempen III begon in 1835 met één medewerker — J. A. van Reemst — en reeds 20 jaar later had hij er 50.

Wat waren nu de mogelijkheden voor een fabrikant in onze branche in het tweede kwart van de 19e eeuw?

Allereerst was dat de gespecialiseerde verkoopinspanning van enkelen, die velen aan het werk kon laten zonder dat zij zich nog met verkoop en administratie behoeften bezig te houden (De eenling zilversmid verloor veel tijd met verkoop en geloof naar de keurkamer).

Vervolgens dat met name voorwerpen die zich op een draaibank lieten maken niet meer uit de vlakke plaat behoeften te worden opgetrokken. Het werken op de draaibank was reeds vroeger, ja zelfs in de klassieke oudheid bekend, maar hierop konden alleen vlakke voorwerpen — zoals borden — worden gemaakt. De geperfectioneerde, met meer kracht aangedreven draaibank, forceerbank geheten, maakte het mogelijk ook ronde, potvormige voorwerpen machinaal te maken. Deze forceertechniek is door Van Kempen direct in zijn bedrijf, dat hij begon in de Choorstraat, in praktijk gebracht.

De motor voor deze bank was aanvankelijk een menselijke dommekracht die als een orgeldraaier de bank moest laten draaien. Maar in de eerstvolgende vestiging aan het Oudkerkhof (± 1850) was reeds sprake van een paardemolen en in 1851 deed de eerste stoommachine zijn intrede, nadat men naar het Freesenburgh, gelegen aan de Oude Gracht, verhuisd was.

Wat een forceur maakt geeft aan vele anderen werk. Allereerst montagewerk: het aan elkaar solderen van ronde delen, van corpus op voet, van knop op deksel, etc. Vervolgens de niet-ronde delen eraan toevoegen: oren, tuiten, scharnieren en lijsten. Voorts moesten alle voorwerpen geslepen worden en gepolijst en tenslotte konden ook versiertechnieken als gravure en ciselure worden toegepast.

Een laatste voordeel van de fabriek in die tijd was dat het ontwerpwerk met meer zorg kon gebeuren, omdat, eenmaal tot stand gekomen, het definitieve ontwerp door het aantal waarin het zou verkocht worden de hogere initiële kosten ruimschoots compenseerde.

Niet alleen de forceerbanken werden overigens door de paardemolen aangedreven, ook de wals die de zilveren platen op de gewenste dikte moest brengen — een soort mangel — kreeg door het paard de meerdere paardekrachten, waaraan het snel groeiende bedrijf behoefte had.

Toen het paard vervangen werd door een stoommachine kon Van Kempen voorlopig vooruit. Tenminste dat dacht hij. Maar de eerste grote valhamer veroorzaakte letterlijk en figuurlijk zoveel deining bij de belendende percelen dat wederom naar een nieuw pand moest worden omgezien.

In 1855 meende Van Kempen een geschikt — niet meer in gebruik zijnd — fabrieksgebouw op het Lucas Bolwerk gevonden te hebben.

Hij kocht het pand, maar omdat er een soort erfpacht op lag had hij hiervoor de medewerking van de gemeente nodig. Deze wilde de grond zelf gebruiken voor woningbouw.

Toen de heer Van Kempen op een desbetreffend verzoek van de gemeente niet van zijn voornemen wenste af te zien ging de gemeente tot een „detournement de pouvoir” over. Het wenste de erfpacht alleen te verlengen met een opzegtermijn van 1 jaar, hetgeen uiteraard onaanvaardbaar was. Verontwaardigd wendde hij de stad de rug toe die niet wist te waarderen dat hij een bedrijf met inmiddels 50 medewerkers in 20 jaar uit de grond had gestampt.

Zo had Van Kempen in 1853 ook een goudafdeling geopend, nadat hij in 1851 de „werkman” W. F. Broers voor anderhalf jaar naar Duitsland had gestuurd om het bijouterievak te leren. Ook kreeg hij er een winkel bij; naast de winkel in Utrecht, die in de Choorstraat was gebleven, werd Van Kempen n.l. in 1857 gedwongen het juweliersbedrijf van J. F. C. Gowthorpe in Den Haag over te nemen op de plek waar nog steeds ons detailbedrijf te vinden is (hoek Noordeinde-Plaats). Door zijn bemoeienissen met deze affaire kwam hij op de gedachte ook de fabriek nabij de residentie te situeren. En zo verhuisde het bedrijf van Utrecht naar Voorschoten.

Koning Willem III zag het beter dan het Utrechtse gemeentebestuur. Toen de nieuwe fabriek na een half jaar bouwen in juni 1858 werd geopend werd het bedrijf „Koninklijk”, nadat het in 1841 reeds toestemming kreeg het koninklijke wapen te voeren. De verhuizing was geen sinecure. Alleen mannen ouder dan 17 jaar mochten mee. De ontwerper Van Dokkum, die beslist niet gemist kon worden, moest met het oog op zijn gezondheid in 1864 naar het Sticht terugkeren, en kwam sindsdien eenmaal per week per trein naar Voorschoten; Bauer, een Duitse kunstenaar, die ook enige jaren voor Van Kempen werkte bleef in Utrecht en richtte tezamen met de heren S. en J. van Lier in 1856 te Utrecht een tweede Nederlandse zilverfabriek op. Deze zou later de fabriek van Begeer worden.

DE EERSTE 50 JAAR IN VOORSCHOTEN

Het bedrijf in Voorschoten was reeds na enige jaren dringend aan uitbreiding toe, hetgeen in 1863 leidde tot de uitvoering van een groot plan waarbij het Engelse systeem om lepels en vorken te maken werd geïntroduceerd. Engelse arbeiders kwamen over om de nieuwe technieken aan te leren. Als herinnering aan hun aanwezigheid, vindt men een aantal verbasterde Engelse vakwoorden in Voorschoten, die in de 20e eeuw soms hun weg tot andere bedrijven in Nederland vonden (Bauwelen = to Bowl, betekent „opdiepen”. Buffen = buffing, betekent slijpen met buffelleer en puimsteenpoeder).

Daarnaast wist Van Kempen van tijd tot tijd ook de hand te leggen op ambachtelijke specialisten die een nieuwe vaardigheid of werkwijze in Voorschoten konden introduceren. Een sprekend voorbeeld hiervan is het geval Limburg.

Toen in 1897 was opgevallen dat één der grootste Amsterdamse klanten, wanneer hij een uitgebreide set schepwerk bestelde, de fruit- en viscouverts niet kocht, liet de procuratiehouder, de heer C. J. Broers, goed getraind door Van Kempen III, door de vertegenwoordiger informeren waarom. Het antwoord: „Ik laat het werk waar een hol heft aan zit hier in Amsterdam maken want bij jullie zit er een gaatje in het heft en dat geeft klachten want dan loopt het afwaswater van de vorige keer uit het gaatje op het tafelkleed”.

„Voorschoten” beweerde dat het niet anders kon. De juwelier bemiddelde en toen de kleine man niet genegen was naar Voorschoten te gaan, lukte het wel een aldaar werkend familielid over te halen. Komende uit zijn halve bovenwoning in de Jordaan betrok D. Limburg in Voorschoten een heel huis met voor- en achtertuin, volop slaapgelegenheid voor het zes leden tellende gezin en het dubbele loon, hetgeen nog aan betekenis won, omdat boven een vaste werktijd van 9½ uur eventueel overwerk ekstra betaald werd.

De fabriek telde nu een (grotere) stoommachine, een „samengestelde inrichting voor het pletten van zilveren platen” (thans nog aanwezig), een zware snijmachine, een grote stoomvalhamer (voor het persen van bijvoorbeeld tabletten) en verschillende kleine valhamers. Voorts werd een eigen gasfabriekje gebouwd om het steenkoolgas te produceren voor de uitbreiding der smeltovens die tot nu toe met „oliegas” werden gestookt.

Inmiddels was de oudste zoon uit het eerste huwelijk, L. J. S. van Kempen, Louis, op de omstreeks 1850 opgerichte technische school te Utrecht in aanraking gekomen met de galvano-techniek.

Een onderdeel hiervan, de galvano-plastiek, had zijn bijzondere belangstelling. Voor de wereldtentoonstelling in 1867 te Parijs zond Voorschoten proeven van zijn kunnen in die zo knap waren, dat een zekere

Russische professor Jacobi, die doorgaat voor de uitvinder van het procédé, door de Franse regerings-kommissaris verzocht werd ter plekke te onderzoeken of het allemaal echt zo gemaakt was als men beweerde. Het relaas van Jacobi is zeer vleidend voor de mensen in Voorschoten.

In die dagen verkreeg Van Kempen de opdracht langs galvano-plastische weg de beeldengroepen te maken voor het bevrijdingsmonument 1813, waarvoor men in 1863 alleen het voetstuk had gemaakt, omdat de kommissie wat de beeldengroepen betreft „er nog niet uit was”. Grote delen van de omvangrijke korrespondentie van Van Kempen III over deze aangelegenheid zijn bewaard gebleven.

De opdracht was zulk een ingreep in de fabriek in Voorschoten dat de beide zoons Louis en Anton naar Voorschoten werden „teruggeroepen” en er een vleugel werd bijgebouwd. Enorme hardhouten kuipen werden in de grond geconstrueerd, die als galvanische baden moesten fungeren waarin de standbeelden, die vele meters hoog werden, konde „groeien”.

De volksmond noemde het procédé „groeien”, omdat binnen de met grafiet geleidend gemaakte holle (negatieve) gipsen vormen, de beelden door het uit een koperzoutoplossing op het grafiet neerslaande koper, gaandeweg door een steeds dikker wordende metalen laag tegen het holle gipsen afgietsel aangroeiden. Een stoommachine van 3 pk zorgde via een dynamo voor de benodigde badstroom. Toen de beelden goeddeels gereed waren brak er brand uit in het betreffende gedeelte van de fabriek. De „Herinneringen” vermelden: „Meer dan ter helfte gereed toch werd de vrucht van zoveel arbeid met vernietiging bedreigd door een nachtelijke brand”. Maar dankzij een zware regenbui liep het met een sisser af.

Na twee jaar werken werd op 17 november 1869 het Nationaal Monument onthuld. Van Kempen had achterop de grootste groep de veelbetekenende woorden „Eben-Haëzer” laten ciseleren.

Slechts enkele beelden werden nadien nog langs deze weg in Voorschoten gemaakt (van J. P. Coen naar het modelé van de Belg Eugène de Plein te Antwerpen dat opgesteld werd in Batavia, en enkele anderen). Ook met kleinere plastieken, die middels het groeiproces gemaakt zouden kunnen worden, heeft men niet op grotere schaal willen doorgaan. Vermoedelijk kon het procédé niet concurreren met meer konventionele technieken.

Hoe het zij, men wierp zich weer op het juweliersartikel. Ook de export kwam op gang. Agenturen werden geopend in Brussel, Parijs en Genève. Men ging ook naar Indië. In 1874 werd nog eenmaal onder leiding van de grote vader aan een wereldtentoonstelling deel genomen (Wenen). In 1875 werd J. M. van Kempen III ziekelijk en in 1877 overleed hij. Zijn beide zonen uit het eerste huwelijk, Louis en Anton (L. J. S. en A. E. I) waren geen fabrikanten pur sang. Louis trok zich in 1887 geheel uit de zaak terug en Anton was meer de gemeente-(Leiden) en landspolitiek toegedaan. Aldus kwam de dagelijkse leiding al spoedig bij J. M. van Kempen IV (1855-1931) een jongere zoon uit het derde huwelijk van J. M. van Kempen III.

Ofschoon J. M. IV — met name in sociaal opzicht — een toegewijde ondernemer genoemd mag worden is onder zijn leiding het bedrijf niet meer gegroeid en het rendemend — met name na de eeuwwisseling — verslechterd, terwijl de oorzaken of niet gezien werden of in ieder geval niet tot bijsturing inspireerden. Een dezer oorzaken was een gebrek aan aanpassingsvermogen, dat zeker na 1914 onmisbaar was geworden voor een leider van werkende mensen.

Toen in Utrecht Beeger dankzij bezielende leiding en knappe medewerkers veld won, probeerde na de eeuwwisseling ook Van Kempen progressieve kunstenaars te vinden opdat het bedrijf te Voorschoten niet achter behoefde te blijven. De ontwerpen van Warnaar, Prof. Sluyterman, Van den Eynde, Altorf, Tjipke Visser, Mej. Carbasius droegen hier het hunne toe bij. Helaas was echter de sfeer in Voorschoten te Victoriaans om deze poging tot een succes te maken.

DE SOCIALE SITUATIE TE VOORSCHOTEN ROND DE EEUWWISSELING

Wie zich een beeld wil vormen van het leven op de fabriek in de 19e eeuw doet er goed aan ter inleiding de romans „Menschenwerk”, „Wie” en „De Hyacinthen bloeien” te lezen van Jilles Limburg, die een groot aandeel had in dit hoofdstuk. Limburg begon zijn loopbaan op de fabriek te Voorschoten waar zijn vader D. Limburg als lepelmaker in hoog aanzien stond bij directie en collega's. Maar omdat Jilles zich meer tot de pen dan tot de drijvershamer aangetrokken voelde, werd hij schrijver.

Limburg schildert de sfeer in de fabriek en in de Voorschotense gemeenschap zo'n 60 jaar geleden. Het

eerste wat opvalt bij het lezen van deze — goeddeels op waargebeurde feiten gebaseerde — romans is, dat de mens anno 1975 totaal verschilt van zijn grootvader anno 1915.

Weliswaar had men toen evenzeer als nu fatsoenlijke mensen en schurken, opstandige en volgzaam lieden of geestige en vervelende personen, maar de normen die men hanteerde en de heersende mentaliteit waren heel anders.

Men kan dit niet goed genoeg voor ogen houden wanneer men een oordeel wil vellen over de toestanden in het bedrijfsleven van die tijd in het algemeen en die bij Van Kempen te Voorschoten in het bijzonder. En deze voorzichtigheid is a fortiori geboden bij pogingen iets te begrijpen van de 19e eeuw.

Toen J. M. van Kempen I in 1789 meester zilversmid werd was hij gebonden aan goeddeels nog uit de tijd van Philips de Schone daterende voorschriften, die voor gildemeesters van kracht waren. Deze regelden onder meer de minimumleeftijd van leerjongens en hun maximum werktijd. De meester mocht „slechts” laten werken van ’s ochtends 5 tot ’s avonds 10. Ten aanzien van de werktijd veranderde er in de 19e eeuw niet veel. Omstreeks 1840 zal de werktijd te Utrecht wel niet veel verschil hebben van die ener leerlooierij, die in 1839 in zijn „reglement” onder meer als werktijd voorschrijft: „’s morgens van 5 tot 8 en van 9 tot 12; ’s middags van 1 tot 3 en van 3.30 tot 7”. Tezamen 11½ uur per dag. Van korter werken op zaterdag verneemt men niets.

Artikel 11 vermeldt voorts dat: „... verzuimen, ’t zij die uit verkiezing, publieke festiviteiten, familiebetrekkingen, reizen, of zelfs min of meer belangrijke ziekten en ongesteldheden ontstaan, wekelijks in het verdiende vaste weekloon worden gekort”.

De situatie dat men als „knecht” in theorie niets mocht en voor het minste of geringste gevaar liep te worden beboet door inhoudingen op het loon, heeft bij Van Kempen nooit in die mate bestaan. J. M. van Kempen III, die enige jaren theologie studeerde, heeft in zijn beheer de christelijke beginselen in ere gehouden. Niet alleen begon hij de dag met bijbellezing voor het gehele personeel, maar ook in zijn zorg voor hun werkomgeving en het welzijn van het gezin was hij zijn tijd ver vooruit. Zo kunnen wij lezen dat een van de door hem opgenoemde voordelen van de verhuizing van de stad Utrecht naar Voorschoten was dat bij het bouwplan „... door van alle zijden toestroomende frissche buitenlucht, ook behoorlijk (kan) worden gezorgd voor de hygiëne van het personeel”. In 1863 nam hij het gehele personeel mee naar Den Haag om de eerste steenlegging bij te wonen van het bevrijdingsmonument op het plein 1813; maar dan wel als groep in een optocht.

Sprekend voor de denktrant van de heren Van Kempen is bijvoorbeeld de zinsnede van hun hand: „... Het toen geldende systeem „vraag en aanbod regelen de prijs” herschiep de bevolkingen van Europa in een menigte van tegen elkaar concurrerende individuen. Het gevolg kon niet uitblijven; de behoeften klommen enerzijds en anderzijds kon de loonstandaard niet anders dan met grote omzichtigheid worden verhoogd, omdat spoedige verbetering daarvan eenvoudig onmogelijk werd gemaakt door de vrije concurrentie. Had de publieke opinie zich kunnen verheffen tot de hoogte, waarop niet gerekend wordt met vraag en aanbod, maar met de zedelijke en stoffelijke behoefte, ook van de werkmans, dan ware een sociaal vraagstuk in de tegenwoordige vorm of voorkomen of waren met het vraagstuk de middelen gerijpt tot een geleidelijke oplossing”.

Toen de zaak in 1858 van Utrecht naar Voorschoten verhuisde, gingen veel ongetrouwde mannen mee. „Om die jeugdige gezellen af te houden van het bezoeken van herbergen en koffiehuisen” huurde Van Kempen een lokaal waarin zij na werktijd lektuur, koffie en bier tegen kostprijs konden betrekken. De leerlingen kregen er zangles — hetgeen spoedig leidde tot de oprichting van een zangvereniging (alleen voor mannen). Zo nu en dan liet hij er lezingen houden en ’s zondags was het gewijd „aan de hogere belangen van het personeel”. Op sociaal gebied was en bleef het bedrijf een koploper. Vanaf de eerste medewerker waarmede J. M. van Kempen III in 1835 begon, en die zijn meesterknecht werd, J. A. van Reemst, bleef het de gehele 19e eeuw bij Van Kempen een vanzelfsprekendheid dat elk nieuw personeelslid door de eigenaren zelf werd aangenomen. Zij voelden zich verantwoordelijk voor het personeel en handelden ernaar. Het saamhorigheidsgevoel dat onder het personeel werd aangekweekt leidde tot de oprichting van diverse fondsen die als zodanig hun tijd ver vooruit waren, temeer daar zij door het personeel zelf beheerd werden.

Het ziekenfonds (opgericht 1859): Tegen betaling van circa 10 cents per week kreeg men gedurende maxi-

maal 6 maanden bij ziekte maximaal f 8,75 per week — al naar gelang het loon —. Dit betekende een uitkering van meer dan 50%. Stortte de herstelde een maand later weer in dan ging de uitkering opnieuw in. Kwam de zieke te overlijden dan betaalde het bedrijf de begrafenis terwijl de collega's de gestorvene ten grave droegen.

De inkoopvereniging (opgericht 1866): Deze diende om gezamenlijk „winterprovisiën” in te kopen. Streng werd erop toegezien dat de goederen uitsluitend voor het personeel bestemd waren.

De spaar- en voorschotkas (opgericht 1873): De rente die vergoed wordt is 5% (de R.P.S. haalt in die tijd nauwelijks de helft) en de directie kent de tegoeden der spaarders niet. Ook kinderen kunnen meespelen.

Het weduwenfonds (opgericht 1875): De leden betalen 5 cent per week. Het bedrijf betaalt f 100,— per jaar en vergoedt 5% rente. De uitkering aan de weduwe is f 500,— ineens.

Het pensioenfonds: De leden betalen 5 cent per week; de zaak f 300,— per jaar. Tevens weet men hoge bezoekers aan het bedrijf tot royale giften te bewegen. Hij, die 65 jaar is geworden, niet verder kan werken en minstens 20 jaar in het bedrijf is geweest ontvangt 4 gulden pensioen per week.

Om zich een voorstelling te maken van de waarde der premies en de koopkracht der uitkeringen is de vermenigvuldiging met 10 een aanvaardbare benadering. En dan schrijven de heren Van Kempen verder: „Hoe onmisbaar deze instellingen ook mogen zijn, het voornaamste middel tot verbetering van den toestand des werkmans toch is gelegen in de verhoging van zijn weekloon. Die verhoging moest echter gevonden worden op zulk ene wijze, dat daardoor de prijzen der artikelen niet werden verhoogd. Er is daarom in onze zaak getracht om een middel te vinden tot verhooging der capaciteit van den werkmans zelf”.

Dit nu gebeurde op drie wijzen:

- door de leerlingen teken- en ander onderricht te doen geven (uiteraard in de avond!)
- door een zorgvuldig opgebouwd systeem van stuksprijzen.
- door leerlingen bij gezellen te plaatsen en wel het eerste jaar „kosteloos”; de volgende jaren werd een „overwinst” naar verhouding der lonen over meester en leerling verdeeld.

Op deze wijze had de leermeester er belang bij zijn leerling zo snel mogelijk het vak bij te brengen. Wie eenmaal bij Van Kempen werkte ging er nooit meer weg. In 1895 had men 42 medewerkers, die langer dan 25 jaar in dienst waren.

De oude Van Kempen zag ook graag dat de kinderen van zijn medewerkers een Christelijke lagere school bezochten. In 1869 komt deze tot stand, in 1870 gevolgd door een bewaarschool. De familie Van Kempen maakte tientallen jaren deel uit van het bestuur.

Van Kempen liet in 1899 ook 14 woningen bouwen voor zijn staf. Maar de heren weigerden omdat ze de woningen niet goed genoeg vonden. Toen de storm hierover geluwd was kregen gezinnen van meesterknechts en topvaklieden een kans.

Voor de hogere witte boorden werden daarna in 1901 aan de zuidzijde van de fabriek grotere woningen gebouwd die de bijnaam „De inktpot” kregen. De heer J. M. van Kempen IV maakte iedere morgen een wandeling langs deze twee complexen, die er ordentelijk uit moesten zien omdat ze een onderdeel vormden van zijn woonhuis met fabriek. Op de grasveldjes mochten de kinderen niet spelen! De meeste woningen voor fabrieksmensen kwamen echter op eigen initiatief van aannemers tot stand, die wisten dat de arbeiders van Van Kempen meer verdienden dan arbeiders elders, zodat er door de groei van het bedrijf in Voorschoten steeds gereede afzet was voor niet te prijzige koop- en huurwoningen.

Al deze goede sociale voorwaarden hebben deze fabriek tot een klein „economisch Wonder” te midden van het Nederlandse fabrieksleven doen bestaan; en dan nog wel onder de rook van Leiden, waar de arbeidsvoorwaarden zéér ongunstig waren. Geen wonder dus dat de animo om er te mogen werken zeer groot was. De zoontjes van personeelsleden namen de leerlingenplaatsen in en wel zo dat er eigenlijk voor buitenstaanders geen plaats was. Vaders, die drie, vier, ja tot zeven zonen toe de fabriek ingekruid hadden, waren talrijk. Een enkele, waar het hoofd van de Christelijke school de aandacht van Van Kem-

pen op had gevestigd, slipte nog wel eens mee naar binnen. Maar na 1900 is hiervan maar één geval bekend, te weten van K. O. Mechelse, een jongen „die toch zo prachtig kon tekenen”. Dit zoontje van een boerenarbeider heeft in later jaren nog postzegels ontworpen in dienst van de firma Enschede in Haarlem, waarheen hij zijn leermeester J. Warnaar was gevolgd.

Onder het personeel vond men nauwelijks katholieken en een van de gevolgen van dit nepotistische aannemingsbeleid was dat er ook geen Rooms-Katholiek bij kwam. Het leek op een principe en misschien was het dat ook. Want het was wel opvallend dat volwassen vaklieden, die nog wel — zij het weinig — van elders aangetrokken werden, ook hoogst zelden tot de R.-K. kerk behoorden.

Toen de Inspecteur der Arbeidsinspectie in 1894 voor het eerst de fabriek te Voorschoten bezocht riep hij uit: „Mijne Heeren! Gij zult in Uw fabriek geene moeilijkheden ondervinden door socialistische stroomingen”.

Twintig jaar nog zou het duren voordat deze toestand door eigen schuld drastisch zou veranderen.

Hoe was het mogelijk dat in het jaar 1916 in dit bedrijf een onvrede begon te heersen die de aartsvaderlijke band van de werkgever en het personeel voorgoed doorsneed en 90% van de werklieden in de bestaande vakbonden deed vluchten?

De oorzaak was de oorlog die in 1914 uitbrak. De verkoop van zilver lag bijna geheel stil in het eerste jaar. Pas toen na een klein jaar het ernaar uitzag dat Nederland neutraal zou blijven en wij aan beide partijen gingen verdienen kwam er een soort welvaart waardoor de fabriek een aantal orders kreeg zoals in jaren niet was voorgekomen. In dat eerste jaar echter wist men werk te krijgen van het Ministerie van Oorlog. Het betrof het vervaardigen van uitrustingsstukken voor de militaire uniformen zoals knopen en onderscheidingstekenen. Vooral toen de prachtige groene, blauwe en zwarte uniformen van het gehele leger vervangen werden door het veldgrijs, werden het orders van miljoenen stuks.

Voor deze geheel nieuwe taak werd als hoofd een Delfts ingenieur aangetrokken, de heer Van Kempen aanbevolen door Prof. Volmer (die toen in Delft moderne bedrijfsleiding doceerde). Deze Ir. J. J. M. Lion organiseerde de „koperafdeling” met hoofdzakelijk jonge en zeer jonge werkkrachten naar het uit Amerika overgewaaide Taylor-systeem. Hij voerde werkkaarten in waarop van elk uur de produktie in aantal moest worden ingevuld, stond persoonlijk achter de mensen met een chronometer en bereikte na korte tijd dat op elke kaart een aantal stond dat als verplicht werd gerekend. Wat boven deze „norm” werd gemaakt werd met premie beloond. Wanneer ook de minst vlugge aan de norm kwam werd deze norm verhoogd (opschrift op een toiletdeur: „Wie zich houdt aan de normen, komt gauw bij de vrouwen”).

Toen nu Ir. Lion tot algemeen bedrijfsleider werd benoemd en proeven ging nemen om dit Taylor-systeem ook op de goud- en zilverafdeling in te voeren sloeg de vaklieden de schrik om het hart. Er kwamen konflikten en er vielen zelfs ontslagen wat sinds mensenheugenis niet gebeurd was. Maar de Ingenieur voelde zich sterk door de steun van de jonge firmanten die op zijn aanraden ook college bij Prof. Volmer gingen lopen.

Dat Taylor-systeem was in die dagen in heftige discussie in vakbladen en politieke geschriften. De vakbonden schilderden het in de zwartste kleuren af en hun „deskundige” was de socialistische Professor Th. v. d. Waarden. „Het systeem betekent de geestelijke dood van de werkmans mens”. Inderdaad was voor de mensen die hun leven lang hele werkstukken gemaakt hadden het zgn. lopende bandwerk, zelfs al was het hier in die koperafdeling nog maar in een beginstadium, een afschrikwekkende zaak. Dus vluchtten ze toen in de „bond”, terwijl er voor 1916 van de meer dan 300 werklieden maar één georganiseerd was: C. van Spengen.

De oude heer Van Kempen moest dagelijks horen dat van zijn oude vertrouwde mensen „die en die” nu ook in de „bond” waren gegaan. De grootste klap kreeg hij echter toen hij vernam dat ten huize van D. Limburg, een man waar hij veel achting voor had, een afdeling van de Christelijke Metaalbewerkers Bond was opgericht. Dat wilde hij van de man persoonlijk horen, want hij bekleedde buiten de fabriek in kerk, school en A.R.-kiesvereniging een bestuursfunctie. Het werd een dramatisch onderhoud maar Limburg verdedigde zich door erop te wijzen dat reeds vele goede kerkleden en vooral hun zonen in de N.V.V.-bond waren gegaan en dus daarom alleen al de oprichting van een afdeling van een C.N.V.-bond geboden was. (Het N.V.V. had reeds een eigen bond van Goud- en Zilversmeden.

De voorzitter Meier was voortgekomen uit de goudwarenfabriek Dahlia in Amsterdam).

Het eerste konflikt was er heel spoedig. De heer Van Kempen wilde met mensen buiten het bedrijf over zijn zaak niet spreken. Gesalarieerde hoofdbestuurders zouden niet ontvangen worden. Dat was het enige punt waarvoor de hoofdbestuurders van de bonden in de strijd gingen. Het was een prestigekwestie die elders al wat verouderd was, maar niet hier. Men had immers te maken met een modelwerkgever waartegen verder niets was in te brengen! Van eisen stellen kon dan ook geen sprake zijn! Lonen en sociale voorwaarden waren zoveel beter dan elders in het land dat bijvoorbeeld de gesalarieerde voorzitter van de Chr. Landelijke Metaalbewerkerbond, de heer Elkerbout, tegen de bij Van Kempen werkende voorzitter van de afdeling Voorschoten moest zeggen: „Maar je verdient véél meer dan ik” en tegen zijn Voorschotense bondskameraden op hun status en inkomen doelende zei: „Jullie zijn heren, geen arbeiders”.

Dus alleen voor erkenning van de bonden werd gevochten en deze strijd werd gewonnen. Dat het punt gewonnen werd kwam niet door de flinkheid van de georganiseerden maar doordat de heer Lion en de zoons van de heer Van Kempen begrepen dat zij de bonden gemakkelijk aan konden gezien de sociale voorzieningen en hoge lonen. Zij wilden bereiken dat de oude baas niet meer naar de klachten van zijn oude werknemers zou luisteren. Dit lukte. „Het laken was doorgescheurd”, riep de heer Van Kempen uit. Zelf wou hij nooit met een van de hoofdbestuurders spreken en wist er al eens een oude werknemer tot hem door te dringen dan verwees hij die van nu af aan naar de bedrijfsleider of naar de jonge firmanten. Alleen met de „heren” van het kantoor waarvan niet één in de bond was, bleef hij gewoon omgaan.

De „bonden” hebben destijds verder niets bereikt. De bedrijfsleider ging nu echter zijn gang. Hij richtte een geheel aparte afdeling in met jonge mensen die geen lid van de bonden mochten zijn en alle leerlingen werden op die afdeling geplaatst. Voor de opleiding stelde hij mensen aan die voor een flinke loonsverhoging bereid waren voor de bond te bedanken. Een fabriek in de fabriek dus met een Belgische Chef op de zilverafdeling en een Duitser op de goudafdeling. Ook bij de bruineurs en de stempelmakers voerde hij zo’n stelsel in van apartheid. Een ding was nog een geluk voor de georganiseerde werknemer. Er was een massa werk en tot aan de eerste na-oorlogse crisis bleven ze onmisbaar. Nadien was er ook voor de nieuwe afdeling geen werk genoeg. De heer Lion, nog korte tijd directeur na de fusie van 1919, verdween van het toneel. Maar hij liet een fabriek achter waar de sfeer voor lange tijd bedorven was.

BEGEER TE UTRECHT

De Begeers's waren sinds het midden van de 17e eeuw pijpenfabrikanten te Gouda. Meer dan 20 fabrikanten van deze naam zijn bekend.

Willem Begeer ± 1725, Nicolaas Begeer ± 1750, diens kleinzoon Willem ± 1800 en diens zoon Hermanus ± 1825 voerden o.a. als merk een „vos”, „de vos op syn gat” en „de sittende vos”.

Het is deze zittende vos, die men heden ten dage nog terugvindt in het familiewapen van Begeer en die op het verzilverde produkt van het bedrijf in de 30-, 40-, en 50-er jaren werd geslagen als kwaliteits-teken (Op Keltumpleet vindt men in dezelfde decennia veelal de „posthoorn”, een teken dat men kan terugvinden in het familiewapen van het geslacht Van Kempen).

Willem Begeer (1767-1844) zag weinig toekomst voor de stenen pijp. Zo werd zijn zoon Bastiaan (1806-1875) na een leertijd bij G. L. van Es te Rotterdam en daarna bij D. Schotman te Dordrecht in 1835 aan de Rijkswaarborg te Rotterdam ingeschreven als „werkmeester in gouden bijouerieën en draadwerk, tevens kashouder”. Hij vestigde zich te Gouda in de Wijdstraat 13. In zijn werkplaats werden door een aantal knechts kleinzilverwerken gemaakt en reparaties verricht. De insculptatieplaat waarop zijn meesterteken stond ingeslagen ging bij de brand te Rotterdam in 1940 verloren.

Alhoewel van deze bescheiden ondernemer weinig expansie te melden valt, wist hij zijn zoons toch zo te inspireren, dat vier hunner hetzelfde vak kozen.

Jacob (1838-1859) werd tekenaar en graveur, doch overleed jong.

Carel Joseph (1840-1879) vestigde zich na zijn essayeurs examen in 1865 te Utrecht als juwelier.

Willem (1843-1903) volgde zijn vader in 1871 op in het bedrijf te Gouda, dat na zijn dood in 1903 overging aan G. P. de Jong.

Anthonie (1856-1910) werd in 1874 stempelsnijder aan 's Rijksmunt te Utrecht.

Toen Van Kempen in 1855 gedwongen werd uit Utrecht weg te trekken was dit voor G. F. J. Bauer, die enige jaren voor Van Kempen gewerkt had, aanleiding financiers te zoeken voor de stichting van een nieuwe zilverfabriek. Aldus kwam in 1856 tot stand de firma S. en J. van Lier en Bauer met als geldschieters de heren Van Lier.

Het bedrijf, vanaf 1857 gevestigd op het Domkerkhof F 295, hield zich voornamelijk bezig met de vervaardiging van voor de handel bestemde, in zilveren voeten gemonteerde, kristallen coupes, schalen en vazen en maar zelden was Bauer in de gelegenheid zijn grote gaven als ontwerper tot hun recht te laten komen.

In 1862 werd de firma in een N.V. omgezet met 25 aandeelhouders. De naam werd toen „Utrechtsche Fabriek van zilverwerk”. Maar Bauer was geen zakenman, hetgeen hem noopte in 1865 de verkoop uit handen te geven. Deze kwam in handen van de jonge C. J. Begeer, die juist het goudsmidsbedrijf van Van Voorst had overgenomen op de Lijnmarkt E 24, hoek Maartenburg; Begeer wordt deponhouder. In 1868 is zijn positie zodanig dat de fabrieksprodukten aan juweliers verkocht worden onder zijn mees-terteken.

In 1868 werd Bauer ontslagen. Hij ging terug naar Duitsland en werd in hetzelfde jaar professor aan de kunstnijverheidsschool te Schwäbisch-Gmünd. Vijf jaar lang neemt Begeer de fabrieksleiding waar en in 1871 wordt hij directeur van de fabriek zodat fabrikage en verkoop weer in één hand komen. Dan komt er eindelijk orde en rust in het bedrijf en de resultaten verbeteren. In 1878 wordt C. J. Begeer tevens vennoot. Er zijn dan nog twee andere vennoten over, waarvan één in 1879 wordt uitgekocht.

Maar Begeer beseft dat hij lijdende is aan een ongeneeslijke ziekte. Daarom nodigt hij zijn jongere broer Anthonie uit zijn vennoot te worden. Deze verlaat 31 oktober 1879 's Rijksmunt en sluit een vennootschap met zijn broer. Twee weken later overlijdt Carel Joseph.

Als Anthonie Begeer op 23-jarige leeftijd vennoot wordt van zijn broer heeft hij, naast zijn H.B.S.-opleiding in Gouda, als vakopleiding wat hij bij zijn vader — die het atelier aan huis had — zag en wat hij als stempelsnijder op 's Rijksmunt van 1874 tot 1879 leerde. Als Carel Joseph in 1879 overlijdt heeft hij nog geen enkele bedrijfservaring en het is dan ook begrijpelijk dat de weduwe in 1880 een directeur benoemt, de heer M. A. Caspers. Anthonie ontpopt zich echter als een ondernemend man. Hij trouwt in 1881 de tien jaar oudere weduwe van zijn broer — zij bracht 1 zoon en 3 dochters mee — koopt samen met haar het huis ter Putte aan de Oude Gracht, brengt de fabriek over naar dit pand, bestelt in 1882 een nieuwe stoommachine van 6 pk bij Backer en Rueb — welke firma voor de dan 10 jaar oude „locomobiel” 73 gulden geeft — en brengt het bedrijf waaraan Carel Joseph zo'n goede start had gegeven, snel tot bloei. De heer Caspers kan dan ook met een gerust hart in 1884 de directie neerleggen.

In 1888 schrijft Koning Willem III dat de fabriek zo gunstig bij hem bekend staat, dat hij besloten heeft in het vervolg alle veranderingen aan zijn zilverwerken bij uitsluiting aan Begeer op te dragen. Tevens geeft hij opdracht in luttele maanden een groot surtout de table te maken. Anthonie bedingt hiervoor een prijs van f 100.000,— en na prompte aflevering nodigde de thesaurier hem schriftelijk uit deze som in ontvangst te komen nemen. In 1889 volgt de verlening van het praedicaat „koninklijke”, nadat in 1882 reeds vergunning was verleend tot het voeren van de wapens van de koning en de koningin.

Anthonie Begeer is dan 32 jaar. In 1890 moet hij wederom voor de koning een opdracht uitvoeren: een kostbaar diadeem, rijkelijk bezet met briljant. In 1896 neemt Anthonie zijn stiefzoon Cornelis L. J., enige zoon van zijn overleden broer, als firmant op nadat deze al van 1888 in de fabriek als chef werkzaam was. De verhouding tussen de firmanten verslechterde echter in de loop der jaren en in 1903 begon Cornelis, eveneens in Utrecht, voor zichzelf. Zijn bedrijf heette de Stichtse Fabriek van Zilveren werken van Corn. L. J. Begeer. Het was eerst gevestigd op het Predikherenkerkhof en werd wegens uitbreiding later naar de Kromme Nieuwe Gracht overgebracht; het een en ander annex detailbedrijf.

Behalve zilverwerken maakte hij ook medailles die hij ten dele zelf modelleerde. In 1918 bracht hij zijn detailbedrijf over naar het Oudkerkhof, waar het in 1974 door Van Kempen en Begeer van zijn kleinzoons

werd overgenomen. Hierdoor kwam een einde aan 55 jaar verwarring omdat Van Kempen en Begeer vis à vis ook een detailbedrijf heeft. De „Stichtse” was al in 1935 ontbonden. Het gereedschap ging over aan Gerritsen en Van Kempen te Zeist.

De oudste zoon van Cornelis L. J., Carel Joseph Begeer (1896-1945) was enige tijd bij zijn vader werkzaam maar kocht, nadat hij geruime tijd buiten de branche werkzaam was geweest, in 1934 de fabriek van medailles, enz. van Hubert Hanotte — eens zelf reduceur bij de Koninklijke Begeer — die onder de naam „C. J. Begeer, fabriek van medailles” werd voortgezet en heden ten dage geleid wordt door zijn zoon Adriaan M. J. Begeer, geboren 1932.

Terugkerend tot Anthonie Begeer, moet erop gewezen worden, dat naast zijn geniale beheer van het bedrijf in het algemeen, zijn op de Rijksmunt gegroeide liefde voor de medaillekunst hem zijn verdere leven op de bres heeft doen staan voor een herleving van deze kunst. Hij wist kunstenaars van allure voor het bedrijf te laten werken zoals S. de Graaf, J. Haas, W. Achtenhagen, Jac. J. van Goor, L. Jünger, Bart van Hove, J. C. Wienecke, Toon Dupuis, F. Jeltsema, Piër Pander, zodat ook wat Begeer op medaillegebied bracht een hoog nivo had. Zijn stiefzoon C. L. J. Begeer modelleerde eveneens een tiental medailles.

Ook in het openbare leven was Anthonie Begeer een geziene figuur. Hij was voorzitter van de vereniging van fabrikanten van gouden en zilveren werken in Nederland en voorzitter van de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Utrecht. Vele decoraties uit binnen- en buitenland vielen hem ten deel. Al te vroeg — in 1910 —, op 54-jarige leeftijd, overleed hij aan een hartkwaal.

Carel J. A. (1883-1956) en Anton (1885-1957), de zonen van Anthonie, waren in 1908 firmant geworden, nadat ze reeds sinds 1904 hun vader hadden bijgestaan. Anton had echter weinig belangstelling voor het bedrijf en oefende slechts geringe invloed op de gang van zaken uit. Carel was naast een begenadigd kunstenaar — hij kon prachtig tekenen en modelleerde uitstekend — ook een kenner van de kunsthistorie van zijn vak. In 1904 richt hij zich in het bedrijf een atelier in en bepaalt van dat ogenblik af het artistiek beleid van de onderneming. Naast veel eigen werk weet hij de medewerking te verkrijgen van kunstenaars als Jan Eisenlöffel, Nienhuys, v. d. Hoef, Lantman, Ellens, Cuypers. Maar in 1910, als de grote vader de broers ontvalt, moet Carel zich met de zaken gaan bezighouden. Hij is niet de koopman die zijn vader was, maar wel heeft hij zowel van de Begeer's als van zijn moeders kant een financiële knobbel geërfd. Het werken in teamverband gaat hem niet zo goed af als zijn vader, maar zijn grote kennis van zaken en zijn ontwapenend optreden maakten dat hij moeiteloos gezag had. Het bedrijf slaat tussen 1910 en 1919 verder de vleugels uit. Aan het detailbedrijf in Utrecht wordt in 1916 een winkel in Amsterdam toegevoegd, terwijl het Haagse winkelbedrijf drastisch wordt uitgebreid. Voorbereidingen worden getroffen voor vestigingen in Ned. Indië.

Toch is Carel Begeer niet zonder vrees dat er na de wereldoorlog wel eens een moeilijke tijd zou kunnen aanbreken. Hij zoekt daarom contact met de firma's Van Kempen en Vos hetgeen in 1919 leidt tot de fusie van de drie bedrijven.

JAC. VOS & CO., ROTTERDAM

Het geslacht Vos leeft en werkt vanaf het begin van de 18e eeuw in Amsterdam. Dirk Vos, laarzenmaker (1770-1833) huwt Anna Maria van Hassel, de dochter van zilversmid Laurens van Hassel en zuster van diens zoon Hendrik van Hassel, eveneens zilversmid.

Gezien de status van de zilversmid is het begrijpelijk dat de pittige Anna — zij zal 89 jaar oud worden — haar zonen zilversmid wil laten worden.

Laurens Vos 1797-1878 komt inderdaad geruime tijd in de leer bij zilversmid Jan Nettens; vermoedelijk van 1808 tot 1812, maar om onbekende redenen keert hij terug naar „de leer” van zijn vader.

Zoon Dirk Vos I (1802-1857) kwam in 1813 met meer succes in de leer bij juwelier Saks te Amsterdam. Door een vergissing — zo verhaalt zijn zoon in een relaas de familie betreffende — wordt hij na vier jaar en niet vijf, de geldende leertijd, gezet.

Na enige tijd gezet te zijn geweest bij juwelier Caron komt hij in 1824 als gezet in dienst van juwelier Van Loenen, wiens zaak hij in 1837 overneemt. Hij wordt dan bij de waarborg ingeschreven.

Zijn zoon Dirk Vos II (1825-1898) komt in 1837 als leerling-diamantzetter bij zijn vader. In 1857 associëert hij zich met Johanna E. Caron-Eggers, de weduwe van de leermeester van zijn vader, maar deze samenwerking wordt reeds in 1862 beëindigd.

Dan besluit hij tot een verblijf in Antwerpen om diamant te slijpen.

In Antwerpen doet hij op de valreep een uitvinding om textielafval tot papier te verwerken en krijgt hierop octrooi. In september 1863 komt hij echter reeds terug naar Nederland en vestigt zich in Rotterdam. Niets is over hem bekend van 1864 tot 1 augustus 1876. In dat jaar wordt opgericht Jac. Vos & Co., juweliers en goudsmiden, Opperl 46, Rotterdam, een samenwerking tussen Jacob Vos de zoon van Dirk Vos II en zijn vader. In 1881 treedt Dirk II als werkend vennoot uit en wordt commanditair vennoot. Hij overlijdt in 1898 te Rotterdam.

Jacob Vos (1853-1923) kwam in 1866 op dertienjarige leeftijd bij J. M. Broers te Rotterdam in de leer voor goudsmid. Van 1867 tot 1869 werkt hij bij een oudere meester (naam onbekend) en in 1869 treedt hij in dienst bij de firma Jean Fischer te Brussel. Tevoren had hij in Amsterdam een prijs behaald voor door hem ingezonden tekeningen, die hij als leerling van de Academie voor Beeldende Kunsten en Technische wetenschappen te Rotterdam had gemaakt. In 1872 keert hij terug naar Rotterdam en werkt bij juwelier Johannes Kellenbach. Dan gaat hij enige jaren naar de goudsmidsacademie te Hanau om andermaal — in 1875 — naar Rotterdam terug te keren. Hij gaat dan nog kort bij de gebroeders Hopff werken.

En daarmee is een internationale opleiding afgerond die wordt bekroond door de stichting van de eerdergenoemde eigen onderneming (1 aug. 1867).

Jac. Vos is een voortreffelijk ondernemer. Zijn bedrijf groeit gestaag en gaandeweg worden de toonaangevende juweliers zijn klanten voor juwelen. Ook buiten de landsgrenzen weet hij afzet op te bouwen. Hij nam met succes deel aan internationale tentoonstellingen.

Wanneer zijn zoons Dirk III (1887-1967) en Is (1890-1962) hun internationale opleiding voltooid hebben gaan zij bij hun vader werken. In 1915 wordt het bedrijf omgezet in een N.V.. Dirk en Is worden directeur en Jac. Vos kommissaris. Maar de vader blijft de touwtjes in handen houden en laat zijn stuwkracht onverminderd gelden.

Mede omdat ook de derde zoon Jac. II (1893-1973) animo blijkt te hebben voor het vak, besluit men tot diversifikatie over te gaan. In 1914 wordt de Zaanlandse Zilversmederij van Aldert Schoorl te Haarlem aan het bedrijf verbonden. A. Schoorl wordt in de directie opgenomen. Schoorl fabriceerde uitsluitend het toen zeer in zwang zijnde zgn. „Oud Hollandsche Zilver” dat door het afgieten van geciseleerde koperen modellen werd gemaakt.

Vos wilde echter ook glad zilver gaan voeren. Aldert Schoorl kreeg opdracht hiervoor zilversmeden te werven en in 1915 vertrokken de bij Bonebakker opgeleide heren Prent en Presburg naar Rotterdam om aldaar met een viertal anderen de gladzilverploeg te gaan vormen. Aldert Schoorl kwam eenmaal per week uit Haarlem over om de groep te begeleiden. De nieuwe afdeling draaide uitstekend onder meer omdat Vos het had aangedurfd als eerste in de Nederlandse edelmetalenijverheid een dieptrekkers aan te schaffen. Om praktische redenen besloot de directie in 1917 de gladzilverfabrikage toch naar Haarlem over te brengen. Vos zorgde voor de verhuizing, alsmede voor huisvesting. Jac. Vos was een sociaal voelend werkgever. Het was prettig werken bij hem. Zo brachten de dames Vos als er moest worden overgewerkt 's avonds koffie en bleven even een praatje maken.

In 1917 nam Vos het bijouteriebedrijf van Ghijben in 's-Hertogenbosch over. Het betrof hier de fabrikage van minder kostbare sieraden en het betekende ook een diversifikatie. Van een overbrenging naar Rotterdam is het echter niet gekomen.

In die tijd kwam namelijk een gesprek op gang tussen Vos en Begeer, wier bedrijven van dezelfde orde van grootte waren, om te komen tot een verregaand samenwerkingskontraat. Begeer zou zijn eigen fabrikage overdoen aan Vos en Vos zou zijn verkoop exclusief aan Begeer overlaten. Carel J. A. Begeer zou artistiek adviseur van Vos worden. Gezegelde kontrakten lagen in de herfst van 1918 klaar, maar tot tekening kwam het niet. In die dagen werd nl. de wapenstilstand in de oorlog 1914-1918 gesloten en de Nederlandse bankinstellingen vreesden, dat weldra de buitenlandse concurrentie bij haar terugkomst de in de oorlog sterk gegroeide Nederlandse bedrijven het onderspit zou doen delven. Het gevolg

was dat Vos geen medewerking kreeg om zijn kapitaal uit te breiden om de diverse fabrikage-activiteiten te concentreren in een nieuw te bouwen fabriek aan de Laakhaven te Den Haag.

DE FUSIE VAN 1919

De wereldoorlog, waarbij Nederland neutraal kon blijven, veroorzaakte in 1914 een recessie die echter spoedig omsloeg in een hoog-konjunctuur. Begeer en Vos, en ook Gerritsen, profiteerden hiervan in ruime mate, maar bij Van Kempen was dit minder het geval.

Begeer en Vos vergrootten ook hun aandelenkapitaal om uitbreidingen te financieren. Begeer opende een magazijn in Amsterdam (1916) en breidde uit in Den Haag (1917). Vos verwierf in 1914 de Zaanlandsche Zilvermederij te Haarlem en in 1917 de firma Ghijben te 's-Hertogenbosch, fabrikante van goedkopere sieraden.

Terwijl Vos uitbreidingen zocht in fabricage, had Begeer meer fiducia in handel en in het bijzonder in de detailhandel. De fabriek te Utrecht behield het karakter van een atelier. Begeer was van oudsher gewend te werken met zelfstandige relaties, waarmee geen dienstverband bestond. Zo kocht Begeer lepelwerk in Amsterdam bij top-schepwerkmakers zoals Van Outvorst.

Carel Begeer was bevreesd dat na de oorlog een moeilijker tijd zou aanbreken. Hij nodigde Van Kempen uit voor een samenwerkingsgesprek in 1917. Maar Van Kempen wees met nauw verholten dedain dit voorstel af. Het was te begrijpen, want Begeer was met nog geen 50 medewerkers voor de oppervlakkige beschouwer geen partij voor Van Kempen, die circa 400 medewerkers telde.

Vervolgens ging Begeer met Vos praten. Carel Begeer kende Dirk Vos van de academie te Hanau en het kwam in 1918 tot eerder vermeld concept kontrakt waarbij Vos de fabrikage van Begeer zou overnemen en Begeer de produkten van Vos exclusief zou gaan verkopen. Vos zou een emissie plegen om de middelen te verkrijgen om de vier fabrieken in één nieuw gebouw te Den Haag onder te brengen. Toen kwam de wapenstilstand en Vos werd de reeds toegezegde medewerking aan een emissie alsnog geweigerd.

In het voorjaar van 1919 zitten de heren Van Kempen, Begeer en Vos plotseling toch om de tafel. Aan deze samenwerking wilde de Rotterdamse Bankvereniging wel meewerken. Op 17 juni 1919 komt er een mededeling in de pers waarbij de totstandkoming der Koninklijke Nederlandsche Edelmetaal Bedrijven Van Kempen, Begeer en Vos (K.N.E.B.) den volke kond wordt gedaan. De Raad van Bestuur zal bestaan uit 11 heren! Carel Begeer wordt voorzitter. De andere heren zijn Aug. van Kempen, J. M. van Kempen (V) jr, A. E. van Kempen en Ir. J. J. M. Lion, Dirk Vos (III), Is Vos, Jac. Vos (II) jr en A. Schoorl, A. C. J. Begeer en Jhr. Ir. A. C. von Weiler. J. M. van Kempen (IV) sr wordt gedelegeerd commissaris.

De jaren die thans volgen zijn de zwartste uit de geschiedenis van de onderneming. De gehele aandacht van de directie werd opgeslokt door onderling touwtrekken en tot overmaat van ramp brak in 1921 een recessie uit.

In 1923 namen de commissarissen een kloek besluit. Tegen de zin van diverse leden van de Raad van Bestuur kochten zij de firma Drijfhout te Amsterdam en stelden de heer Drijfhout aan als directeur-generaal, — een nieuwe functie — boven de Raad van Bestuur.

Carel Begeer wist echter met behulp van de accountant Annegarn aan te tonen dat de heer Drijfhout opzettelijk geheel onjuiste cijfers had geproduceerd bij de inbreng van zijn bedrijf. Dat betekende medio 1924 het einde van de heer Drijfhout die ook zijn zaak weer mee moest nemen.

Kommissarissen wensten echter niet weer in het gestoei van de „raad van elf” terug te vallen. Zij wilden een nieuwe directeur-generaal zoeken. Carel Begeer had deze functie — zo hij al moest worden gekon-tinueerd — voor zichzelf gedacht en toen duidelijk werd dat hij dit in de komende aandeelhoudersvergadering er door zou weten te krijgen traden de commissarissen, die zich bovendien terecht verantwoordelijk voelden voor het echec van Drijfhout, af.

De verhouding tussen de Van Kempen's enerzijds en Vos en Begeer anderzijds was ondertussen dermate slecht geworden dat A. E. van Kempen overging naar de konkurrentie. Hij werd per 1-1-1925 directeur bij Gerritsen in Zeist.

Inmiddels was Carel Begeer dus directeur-generaal en in 1925 kwam er een statutenwijziging, waarbij een Holding werd gevormd met als directeuren Carel Begeer en Dirk Vos. De overige heren moesten zich tevreden stellen met leidende posities bij de — aanvankelijk — vijf werkmaatschappijen.

In 1926 werd een Duits bedrijf gekocht, de Dutch Chain Works, dat juist aanstalten maakte in Nederland sieraad-kettingen te gaan maken. De aankoop van deze zesde werkmaatschappij zou in de zestiger jaren beslissend blijken te zijn voor de continuïteit van de onderneming.

De structuur van de K.N.E.B. bleef tot 1960 in deze vorm gehandhaafd. In 1956 volgde Dirk Vos zijn overleden strijdmakker Carel Begeer op als directeur-generaal. Toen Dirk Vos in 1959 met pensioen ging werd hij opgevolgd door Mr. S. A. C. Begeer, zoon van Carel Begeer, tot dat ogenblik directeur van een der werkmaatschappijen (Zilfa).

In 1960 kwam een fusie met Gerritsen — sinds 1926 „De Koninklijke Gerritsen en Van Kempen” — en de K.N.E.B. tot stand. Van Kempen en Begeer waren weer bij elkaar. Uit rationele overwegingen werd de naam Koninklijke Van Kempen en Begeer. Anton van Kempen en Bas Begeer „toss”-ten met een gulden welke naam voorop zou staan. Van Kempen won. Wie deze korte geschiedenis leest zal met de schrijver zeggen „en terecht, hij had de oudste rechten”.

GERRITSEN ZEIST

In 1866 begon J. A. A. Gerritsen aan de N.Z. Voorburgwal-Looiersgracht bij de Wijdesteeg te Amsterdam een juwelierszaak annex atelier. Hij was een goed vakman en het persoonlijk door hem van 1880 tot 1883 gemaakte zilveren model (schaal 1 op 650) van het stoomschip „Koning der Nederlanden” der Stoomvaart Mij. „Nederland” gold als een „chef d'oeuvre”.

Ook is bekend dat hij in opdracht van een aantal watersportverenigingen een fraaie lauwerkrans maakte voor een zekere heer Ooms.

In 1902 werd het bedrijf in een N.V. omgezet waarbij de oudste zoon J. A. (Albert) Gerritsen (1875-1945) directeur werd en senior gedelegeerd commissaris. Albert had reeds in 1892 op 18-jarige leeftijd de leiding op zich genomen van het fabriekje waar vier man werkten nadat hij al een jaar van tevoren op reis was geweest om klein schepwerk te verkopen. Hij ontpopt zich als een intelligent zakenman die zich volledig geeft aan zijn onderneming. Het bedrijf, dat zich bezighoudt met de fabricage van klein schepwerk groeit zo snel, dat reeds in 1904 naar een veel groter pand moet worden omgezien. In Zeist wordt een verlaten fietsenfabriek aan de Karpervijver gekocht en dan houdt niets Gerritsen meer tegen. In Zeist gaat hij ook groot schepwerk maken alsmede servieswerk. De snelle groei van Gerritsen werd nog bevorderd door de commerciële politiek van Van Kempen te Voorschoten, die in Nederland in principe alleen aan de betere juweliers leverde, met het gevolg dat de kleinere juweliers Gerritsen met vreugde binnenhaalden.

Gerritsen's produkt lag kwalitatief misschien wat lager — in zilver betekent dat tevens lichter — maar hij was dan ook goedkoper.

De betere juweliers die een eenzijdige eksklusiviteit van Van Kempen genoten gingen hunnerzijds langzamerhand toch ook bij Gerritsen kopen, bevreesd als zij waren door het publiek als „te duur” te worden aangemerkt.

Toen kwam in 1919 de fusie van Van Kempen, Begeer en Vos. Gerritsen die in de oorlog met bijzondere internationale handel in zilver — ook Begeer had zich bij deze handel niet geheel onbetuigd gelaten — aanzienlijke winsten had gemaakt, wachtte af wat zou gebeuren.

Zijn kans kwam eerder dan hij had durven hopen. De K.N.E.B. werd in het vak als een machtsblok gezien, waartegen de winkelier intuïtief een aversie had. Gerritsen borduurde succesvol op dit thema en toen de meningsverschillen in de directie van de K.N.E.B. onoverbrugbaar bleken, ging A. E. van Kempen over naar Gerritsen.

Anton van Kempen die zowel bij de fabrieksmensen te Voorschoten als bij de klanten zeer gezien was, slaagde erin enige bekwame zilversmeden, een lepelmaker en een graveur, alsmede de ontwerper Valk

mee naar Zeist te nemen. J. M. van Kempen IV (sr) volgde om aldaar kommissaris te worden. Vele klanten wendden zich van Voorschoten af en oriënteerden zich op Zeist. Het was na deze „transfer” verbluffend te zien hoe in korte tijd van de succesvolle modellen van Voorschoten tegenhangers kwamen in de kollektie van Gerritsen die wellicht minder fraai waren, maar in ieder geval duidelijk goedkoper.

In 1926 werd de naam gewijzigd in Koninklijke Fabriek van Gouden en Zilveren werken Gerritsen en Van Kempen. Albert Gerritsen is dan gedelegeerd kommissaris — maar nog steeds de grote motor — en de direktie bestaat uit de heren A. E. van Kempen (1893-1970) en J. H. Steenbeek (1884-1975) een zwager van Albert.

Reeds in 1910 had nl. de jongere broer van Albert, M. J. (Marius) Gerritsen (1882-1954) zijn broer als direktie verlaten en tezamen met de heer Simonis sr de Gero te Zeist opgericht, die zich vooral toeleegde op de vervaardiging van onedel lepelwerk. In 1922 verliet Marius na onenigheid de Gero en richtte de Sola, eveneens te Zeist, op die na zijn overlijden onder leiding kwam te staan van zijn zoon A. (Bert) Gerritsen.

Op de foto die in 1926 genomen werd op de bijeenkomst van het gehele personeel met direktie en kommissarissen ter gelegenheid van het 60-jarig jubileum kunnen reeds 80 medewerkers geteld worden. In de dertiger jaren heeft Gerritsen met een bezetting van 200 man de fabriek te Voorschoten geëvenaard. In 1934 wordt nog de uitrusting van de zilver- en medaillefabriek „Stichtse fabriek van zilveren werken Corn. J. L. Begeer” overgenomen, zodat Gerritsen en Van Kempen vanaf die tijd ook een volledig sportprijzenprogramma kon aanbieden. In Indië werden in Batavia en Soerabaia detailbedrijven geopend en in Amsterdam, Den Haag en Rotterdam engros kantoren.

Voorschoten en Zeist zaten elkaar op de hiel en de juweliers profiteerden van de wedijver.

De ontwerper Valk, die na 1925 de Voorschotense stijl had overgeplant naar Zeist, werd in 1934 opgevolgd door de Oostenrijkse kunstenaar Gustav Beran, die al spoedig belast werd met het ontwerpen van een kollektie verzilverde voorwerpen. Dit artikel kreeg de naam Keltum-pleet. Voor Albert Gerritsen was deze stap, die door de crisis werd ingegeven, erg moeilijk. Juist hij was tegen het verzilverde produkt altijd erg te keer gegaan in woord en geschrift omdat hij het een vorm van imitatie van echt zilver vond. De meeste juweliers wilden echter van het pleet niets weten ondanks het feit dat zij het zilver niet meer wisten te verkopen.

Albert Gerritsen trok zich in 1937 terug uit de zaken. Zijn zoon koos een andere levensloop dan die van fabrikant. In 1945, een maand voor de bevrijding, overleed Albert op 70-jarige leeftijd.

Anton van Kempen werd nu de leider van de onderneming, geassisteerd door J. H. Steenbeek en Ing. J. Hammes die als bedrijfsleider thans ook in de direktie werd opgenomen. Mede door steun „te velde” van het verkoopkanon E. van der Zee, evenals de heer Hammes reeds een oudgediende van de onderneming, wist het bedrijf zijn positie op de markt uitstekend te konsolideren.

Het Keltumpleet, dat na de oorlog door juweliers met graagte werd opgenomen omdat er in het begin der vijftiger jaren — mede door de vernietiging van Pforzheim — nog weinig goud en horlogerie werd geïmporteerd, vond gretig aftrek.

Het is in die tijd dat Keltumpleet snel tot een begrip wordt. In Zeist waren voor de toenemende produktie geen werkkrachten te vinden en zo werd in 1947 een tweede fabriek aangevangen in Coevorden die onder leiding kwam te staan van J. C. (Joop) Steenbeek, een zoon van direktie J. H. Steenbeek.

In 1957/'58 bij de zgn. „bestedingsbeperking” taande de belangstelling voor het Keltumpleet. De jongere garde, waartoe naast Joop Steenbeek ook zijn broer Drs. J. G. (Jan) Steenbeek en A. J. (Ton) van Kempen jr behoorden, zorgden ervoor dat een begin werd gemaakt met roestvrij stalen schepwerk. De moeilijkheden met dit weerbarstige materiaal waren echter niet gering en zodoende groeide ook in Zeist het besef, dat de doublure Zilverfabriek Begeer, (van 1926 tot 1958 „Zilverfabriek Voorschoten”), een werkmaatschappij van de K.N.E.B. en Gerritsen en Van Kempen te Zeist een luxe was, die men zich — mede gezien het kleine achterland — niet meer kon permitteren.

DE KONINKLIJKE NEDERLANDSCHE EDELMETAALBEDRIJVEN van 1925 tot 1960

De na-oorlogse recessie van 1921 en het gebrek aan slagvaardigheid in de eerste zes jaren van zijn bestaan, waren vooral funest geworden voor de financiële positie van het concern.

De in 1925 tot werkmaatschappijen omgevormde afdelingen moesten voorlopig met „koud water wasen”. Dat lukte gelukkig niet on aardig.

De Indische dochter onder leiding van Dirk Vos (N.V. Begeer Van Kempen en Vos, Ned. Indische maatschappij tot exploitatie van juweliers magazijnen) en de N.V. Nederl. Maatschappij tot exploitatie van juweliers magazijnen Begeer Van Kempen en Vos met vier detailvestigingen onder leiding van Is Vos, brachten brood op de plank.

Moeilijker lag het met de fabriek in Voorschoten. In 1926 werd Dr. M. Brinkgreve, een begaafd klassikus, in Voorschoten tot directeur benoemd van de N.V. Zilverfabriek Voorschoten (eertijds het bedrijf van Van Kempen).

De Utrechtse fabriek (eertijds van Begeer) verhuisde met alle machines naar Voorschoten — een spoor van verzakte klinkerwegen achter zich latend.

De heer Von Weiler nam het medaillebedrijf weer onder zich, dat in 1925 de naam „Koninklijke Begeer” als aparte werkmaatschappij herkre gen had.

De heer Brinkgreve hield zich bezig met de fabrikage en de verkoop van zilver schepwerk en servieswerk, die gekoncentreerd werd in de N.V. Zilverfabriek Voorschoten (Zilfa).

De machines van Jac. Vos waren al direkt na de fusie uit Haarlem, waar Vos ze in 1917 bij de „Zaanslandsche” had gevoegd, naar Voorschoten overgebracht. Helaas wenste het personeel, niet mee te komen. Velen (Dal, Burger, Presburg) begonnen voor zichzelf, behalve chef Prent. Carel Begeer bemoeide zich in die tijd intensief met de zilverfabricage.

Door zijn deels reeds uit zijn vaders tijd daterende uitstekende relaties met het vak in Duitsland, werden net zoals Van Kempen dit in 1863 met Engelse vaklieden had gedaan, vele Duitse vaklieden naar Voorschoten gehaald, om daar met in Berlijn gemaakte gereedschappen volgens een nieuw systeem lepels en vorken „in profiel” te maken. Carel Begeer tekende voor deze gereedschappen de op Hollandse vormen geïnspireerde modellen 1060, 1061, 1062 en 1063 en later nog 1069.

Het betekende het einde voor een hele vleugel „lepelmakers” die tot nu toe met hamer en vijl een onvolkomen, in twee delen geslagen produkt, perfekteerden.

De serviesfabrikage werd ook geheel gemoderniseerd door de introductie van de dieptrekpers, een machine die in een inmiddels verouderde vorm reeds door Jac. Vos te Rotterdam was ingevoerd. Deze modernisering sloot aan bij ontwerpen van Christa Ehrlich en Carel Begeer, die in de stijl der nieuwe zakelijkheid waren getekend.

Helaas brak als spoedig na 1929 in Nederland de grote crisis uit.

De personeelsbezetting werd ingekrompen. Op de tekenkamer zat in de dertiger jaren Marius Kutterink, een leerling van Huib Luns, directeur der Academie voor beeldende kunsten te Amsterdam en vriend van de heren Begeer en Von Weiler.

Kutterink moest ontwerpen maken die geen fabriekstijd mochten kosten en die evenmin veel mochten wegen. Het was een armetierige tijd en het hele zilvervak leek zo uitzichtloos, dat men bijna was ingegaan op een voorstel tot overname door Gerritsen en van Kempen te Zeist.

Maar de verkoop van de „Zilfa”, zoals de zilverfabriek genoemd werd, ging niet door en na 1937 trok de ekonomie duidelijk aan.

Dr. Brinkgreve verliet in 1938 het bedrijf. Tot in de oorlog werd de directie daarna waargenomen door Dirk Vos.

Wat in 1926 en de daarop volgende jaren een zegen was geweest — de introductie van vele Duitse vaklieden — werd in 1940 tot een vloek. Enkelen hunner ontpopten zich als fanatieke nazi's en maakten het leven voor de anderen — Hollanders en Rijks-Duitsers (waaronder Oostenrijkers) — uiterst moeilijk. De produktie van siervoorwerpen werd door de bezetter beoordeeld als weinig bijdragend tot de oorlogsinspanning en mede door de ligging onder de rook van Den Haag, werd het steeds moeilijker uitvluchten te bedenken, om niet onderdelen voor militair belangrijke produkten te moeten maken. Toen de nood het hoogst was, bleek de redding nabij. De spoorwegstaking in 1944 betekende de stillegging van Voorschoten. De verwerving van voedsel en brandstof kreeg nu alle aandacht. De oudere personeelsleden, die nog over straat durfden maakten in de koude fabriek noodkacheltjes van staalplaat bestemd voor couverts voor de bezetter.

De familie Begeer hield zich onledig met de organisatie van voedseltransporten voor het personeel. Kool en aardappelen, later tulpenbollen, waarvan het vervoer als stukgoed per beurtschipper nog mogelijk bleek, verlichtten enigszins de nood van het personeel. Eindelijk kwam de bevrijding. In het najaar van 1945 begon de produktie weer op gang te komen en gedurende de eerste jaren daarna liep het personeelbestand op tot meer dan 300.

Het in de dertiger jaren geïntroduceerde verzilverde schep- en servieswerk, dat men onder het merk Zilfa pleet bracht werd nu door de juweliers moeiteloos verkocht. Na 1950 bleek echter dat het Keltum pleet uit Zeist een sterkere positie had weten te bezetten.

Mr S. A. C. Begeer, die vanaf eind 1947 directeur was van de werkmaatschappij „Zilverfabriek Voorschoten”, trachtte door het opbouwen van een populair geprijsde kollektie servieswerk artikelen in Zilfa pleet dit merk verder te steunen. Deze poging bleef niet zonder resultaat, maar toen de beide zilverfabrieken in 1960 binnen het gefusioneerde Van Kempen en Begeer in één hand kwamen, besloot men toch het merk Keltum voor het pleetwerk de voorkeur te geven. Bij het zilverwerk werd toen een keuze gemaakt uit de beide kollekties. Van de doublures die in de jaren na 1925 waren ontstaan werd het beste alternatief behouden, zodat in 1961 de gekombineerde kollekties gehalveerd waren.

In de crisisjaren werd niet alleen pleet geïntroduceerd; men ging omstreeks 1935 ook messing verchroomde lepels en vorken maken. Dit werd al spoedig opgevolgd door het roestvrij staal onder de naam „Voorschoten vlek vrij door en door”. Tezamen met het Zeister roestvrij staal ging de kollektie in 1960 „Keltum durfine” heten.

De bedrijvigheid die de meeste na-oorlogse jaren kenmerkte bracht ook nieuw leven op artistiek gebied. Gustav Beran in Zeist, Bas Begeer en Kirsten Begeer-Baatrup in Voorschoten ontwikkelden voor de twee bedrijven eigentijdse modellen. Incidenteel werden ook enkele ontwerpen gemaakt door Gijs Bakker, Frans Brussche sr en Jan Reijken.

De Koninklijke Begeer (in 1925 „her”-opgericht als werkmaatschappij der K.N.E.B.) had de fusie troebelen het beste doorstaan en verhuisde in 1926 van Utrecht naar Voorschoten. Directie en staf waren meegekomen uit Utrecht en gingen in Voorschoten onverdroten verder met het maken van medailles, sportprijzen en eretekenen.

Ook de gewoonte met free lance kunstenaars te werken werd voortgezet, uiteraard naast de voortreffelijke werkzaamheid van de modelleurs Jac. van Goor en M. Fleur, waarnaast de ciseleur en gipssnijder J. van Zegveld niet onvermeld mag blijven.

Na de tweede wereldoorlog werd de Koninklijke Begeer ingeschakeld om de uitrustingsstukken voor de nieuw te vormen krijgsmacht te maken. Marius Kutterink maakte nieuwe ontwerpen voor tropheën, terwijl jonge kunstenaars waaronder Henk Wetselaar en Willem Vis de opengevallen plaatsen van Van Goor c.s. opvulden.

De Koninklijke Begeer, meer dan 50 jaar geleden initiatiefreemster tot de oprichting van de Vereniging voor Penningkunst, is nog steeds enthousiast promotor van artistiek verantwoorde penningen.

De in 1926 aan het K.N.E.B.-concern toegevoegde N.V. Hollandse Kettingfabriek (Dutch Chain Works) was onder leiding van de heer W. van Rossum Du Chatel tot de oorlog een betrekkelijk kleine onderneming gebleven met amper 20 man personeel. In de oorlog werd de heer J. G. J. Senden directeur. De heer Senden stuwde dit bij uitstek technische bedrijf na de oorlog omhoog, zodat het thans met een bezetting van circa 125 man niet alleen de grootste werkmaatschappij van Van Kempen en Begeer is, doch tevens 40% van het goud en zilver verwerkt, dat door alle Nederlandse bedrijven tezamen wordt gebruikt. Ook heeft het bedrijf een belangrijke export.

De wijzigingen in het leefpatroon van de westerse mens heeft naast een tanende belangstelling voor groot zilverwerk een spectaculaire toename van de behoefte aan sieraden met zich meegebracht. Bert van Zanten, zelf opgeleid als goudsmid, ontwerpt de nieuwe sieraden van de D.C.W. Daarnaast werd in 1960 de firma Reggers te Amsterdam in de D.C.W. opgenomen. Dit goudsmidsbedrijf waar de derde generatie Reggers individuele sieraden in goud en zilver vervaardigde, was een welkome aanvulling van de atelier-

afdeling van de Hollandse kettingfabriek. De heer Senden werd in 1964 opgevolgd door de heer W. E. A. Caspers.

Behalve de winkelbedrijven in Den Haag, Utrecht, Amsterdam en Rotterdam die de firma's Van Kempen en Begeer ter fusie inbrachten en die in 1925 ondergebracht werden in de N.V. Nederlandsche Maatschappij tot exploitatie van juweliers magazijnen Begeer, Van Kempen en Vos, werden in de jaren na 1967 nog vestigingen verworven in Leiden, Delfzijl, Rotterdam Zuid, Zwolle, Tilburg, Enschede en Groningen. De vestiging die Van Kempen in Middelburg had werd voor de fusie overgedaan aan een personeelslid.

De werkmaatschappij Jac. Vos & Co., die zich op de juwelenfabricage toelegde, werd in 1945 aan de Heer Jac. Vos II, die hiervan directeur was, verkocht.

Jac. Vos III, zoon van Dirk Vos III, was voor een loopbaan in de Indonesische vestigingen voorbestemd. Nadat het echter duidelijk was geworden, dat voor juweliersbedrijven, in dit deel van de wereld voorlopig geen emplooi zou zijn, werd hij belast met de ontwikkeling van een uurwerkgroothandel. Toen deze niet de gewenste gestalte kreeg verliet hij in 1958 het concern.

Dirk Vos IV, zoon van Is. Vos, die aanvankelijk zijn vader zou opvolgen als leider van de detailbedrijven, aanvaardde het aanbod van zijn oom juwelier Schmidt te Amsterdam, om te zijner tijd diens zaak over te nemen. Ook hij verliet de onderneming.

Carel Begeer was in 1956 overleden. Dirk Vos III ging in 1959 met pensioen.

Een nieuwe generatie kon aan een nieuwe fusie denken: tussen de Koninklijke Nederlandse Edelmetaal Bedrijven te Den Haag en de Koninklijke Gerritsen en van Kempen te Zeist. Reeds in 1960 kwam deze tot stand.

DE KONINKLIJKE VAN KEMPEN EN BEGEER VANAF 1960

In de vorige hoofdstukken zijn allerlei ontwikkelingen besproken die over de fusie van 1960 heen reikten. Sommige activiteiten werden er bovendien ook minder door beïnvloed.

De nieuwe Raad van Bestuur bestaande uit Is. Vos, A.E. van Kempen, Mr S.A.C. Begeer en J.C. Steenbeek, weidde haar volle aandacht aan de problemen der zilverfabrieken.

In 1962 overleed Is. Vos. De Heer A.E. van Kempen werd na zijn pensionering in 1963 afgelost door de Heer H.J.L. de Vries.

In 1970 werd de structuur van de Koninklijke Van Kempen en Begeer herzien. Naast de bestaande werkmaatschappijen werden nog de B.V. Keltech te Coevorden, gespecialiseerd in technische toelevering en de B.V. Keltum te Zeist, grossiersbedrijf voor juweliersproducten gevormd voor ten dele reeds bestaande activiteiten. De leiding werd aan deze nieuwe opzet aangepast.

In de huidige opzet is dus de Koninklijke Van Kempen en Begeer, de ter beurse genoteerde houdstermaatschappij der Nederlandse Edelmetaalbedrijven Van Kempen, Begeer en Vos B.V. te Den Haag, die op haar beurt de als B.V.'s gestructureerde werkmaatschappijen bezit, die de diverse activiteiten van het concern uitoefenen.

Het is aan een volgende generatie om de geschiedenis na 1960 uitvoeriger te belichten.

LIJST VAN GERAADPLEEGDE BOEKEN, MANUSCRIPTEN EN STUKKEN.

1. Herinneringen bij de zestigjarige gedachtenisviering der Koninklijke Nederlandsche Fabriek van Gouden en Zilveren werken van J. M. van Kempen & Zonen te Voorschoten 1896.
2. „Een eeuw edelsmeedkunst” door C. J. A. Begeer en Dr. M. J. Brinkgreve (jubileumboek n.a.v. 100-jarig bestaan van de Kon. Ned. Edelmetaal Bedrijven Van Kempen, Begeer en Vos 1935).
3. Utrechtsche Courant van 20-7-1832, 22-6-1835 en 22-7-1835.

4. Dekens en meesterboek van het Goud- en Zilversmeden Gilde 1598-1807. (Utrecht).
5. Het leerjongensboek van het Goud- en Zilversmeden Gilde 1598-1783. (Utrecht).
6. Gilde boek leerjongens 1784-1807. (Utrecht).
7. Overdruk uit Jaarboekje Oud-Utrecht 1935 pag. 117 t/m 124. Een verdwenen Utrechtsche industrie en een vergeten Utrechtsch kunstenaar door J. D. C. van Dokkum.
8. Diverse raadsbesluiten, notulen van Commissievergaderingen etc. van het gemeentebestuur van Utrecht van 1854 tot 1855.
9. Handelingen van de Tweede Kamer der Staten Generaal 1897-1902.
10. De keuring van goud en zilver tijdens het Koninkrijk Holland door W. Koonings. De Tijdstroom Lochem 1968.
11. Arbeidsreglementen. Profschrift van Mr E. van Beresteijn, Valkhoff & Co., Amersfoort 1903.
12. Meestertekens van Nederlandse Goud- en Zilversmeden in gebruik geweest van 1814-1963. (W. Koonings) Staatsdrukkerij en uitgeversbedrijf Den Haag 1963.
13. Nederlands Patriciaat 56e jaargang 1970, pag. 82-99. Uitgave Centraal Bureau voor de Genealogie, Den Haag.
14. „De eigenhaard” jaargang 1892. „De Koninginnen te Utrecht” door M. Brinkgreve.
15. Nekrologie A. E. van Kempen, Leidsch Dagblad 28-10-1902 (artikel en adv.)
— De Standaard 29-10-1902 (artikel)
— Jaarboekje voor de geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en Rijnland 1904
— Nieuw Nederlandsch Biografisch woordenboek, vijfde deel, A. W. Sijthoff's uitgeversmaatschappij, Leiden 1921.
16. Notulen kommissarissenvergaderingen K.N.E.B., oprichtingsjaren.
17. Extract staatshuishoudkundig jaarboekje 1856, J. A. de Meester.
18. Directeur van de arbeid, brief aan distriktschoofd Den Haag inzake zilversmeedkunst te Schoonhoven betr. artikel van J. A. de Bruijn in Elseviers geïllustreerd maandschrift van november 1931.
19. Goudsche Pijpen. G. C. Helbers en D. A. Goedewaagen N.V. Uitgeversmij. Atlantic, Amsterdam 1942.
20. Korte beschrijving van stukken betrekking hebbende op de firma Van Lier en Bauer, later de firma C. J. Begeer. Handgeschreven relaas van Anthonie Begeer gedaan in 1902.
21. In memoriam A. Begeer door W. K. F. Zwierzina, Johannes Müller, Amsterdam 1910.
22. Verleden en Heden door Cornelis L. J. Begeer 1943; Drukkerij Zuidam, Utrecht 1943.
23. Honderd jaar Prot. Christ. Onderwijs te Voorschoten, gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de Hervormde Schoolvereniging te Voorschoten door Jilles Limburg, gedrukt bij S. C. van Wieringen & Zoon N.V. te Alphen a. d. Rijn 1966.
24. De Genealogie en de Levensgeschiedenissen van de familie Vos, achterhaald, opgetekend en samengesteld door Jacob Vos Dzn. Den Haag 1969.
25. Genealogische Aantekeningen betreffende het geslacht Begeer, 1938 — door C. J. A. Begeer.
26. Goud en Zilver, vakblad voor Goud- en zilversmeden 28e jaargang juni 1935.
27. Ons Maandblad 4e jaargang nr. 6, uitgave Jansen, Post & Cocx, Juni 1911, Amsterdam.
28. „Holland Abroad”, supplement van het „Algemeen Nederlandsch Exportblad”, uitgegeven door het Bureau ter Bevordering van den Nederlandschen Handel en Industrie; speciaal nummer in de 15e jaargang 1908: Bezoek aan de Kon. Ned. Fabr. van Gouden en Zilveren werken van J. M. van Kempen en Zn. te Voorschoten.

29. Handelsbelangen pag. 218 tot 222. Beschrijving van de fabriek der firma J. M. van Kempen en Zonen te Voorschoten, niet later dan 1895.
30. Le Pantheon de l'Industrie, moniteur des Expositions universelles 1890.
31. Geschiedkundig overzicht van het muntwezen in Nederland (proefschrift), W. F. Schimmel, Metzler & Basting — 1882 Amsterdam.
32. „A. S. Bonebakker 1792-1967”, M. G. Emeis jr — 1967 Amsterdam.
33. Redevoering uitgesproken den 9. November 1852 bij het uitreiken der gedenkpenningen, getuigschriften en verslagen der jury's door de Koninklijke Hoofdcommissie der Londensche Wereldtentoonstelling den inzenders aangeboden door Dr. A. Vrolik, tijdelijk voorzitter van het Utrechtsche departement der Nederlandsche Maatschappij tot bevordering van Nijverheid, Blanche & Comp., Utrecht 1852.
34. Nieuwe Rotterdamsche Courant dd. 9 mei 1910. Necrologie van Anthonie Begeer door Dr. H. J. De Dompierre de Chaufepié.
35. De Indische zaal in het Koninklijk Paleis aan het Noordeinde te 's-Gravenhage. Voordracht, gehouden in de vergadering van het Kon. Inst. van Ingenieurs van 11-6-1907 ter inleiding tot het bezoek aan die zaal door het lid L. J. C. van Es. Overdruk uit het weekblad „De ingenieur” van 31-8-1907 nr. 35.
36. Edelmetaal, vakblad gewijd aan de belangen van de edelmetaalnijverheid en -handel, november 1948 en december 1956.

VAN KEMPEN EN BEGEER; MEESTERS IN ZILVER

Drs Joh. R. ter Molen

De namen van diverse zilversmeden en juweliers, die in de negentiende en twintigste eeuw hetzij als leider van een bedrijf, hetzij als kunstenaar in een atelier werkzaam zijn geweest, hebben terecht een blijvende bekendheid verkregen¹⁾; men denke bijvoorbeeld aan Diemont, Bennewitz en Bonebakker, en in wat later tijd aan Voet, Brom, Steltman en de Zwollo's.

Meer nog dan de bovengenoemde coryfeeën hebben gedurende deze periode twee families een dominerende positie in de Nederlandse edelsmeedkunst ingenomen: Van Kempen en Begeer. Uit hun midden treden zonder twijfel J. M. van Kempen (1814-1877) en C. J. A. Begeer (1883-1956) als de meest prominente figuren naar voren.

Joh. Matth. van Kempen, de stichter van de aanvankelijk in Utrecht gevestigde en later naar Voorschoten overgeplaatste zilverfabriek, was werkzaam in een periode, waarin de belangstelling voor het verleden leidde tot de vervaardiging van objecten, die gekenmerkt worden door een veelal smakeloze vermenging van aan diverse stijlen ontleende vormen en ornamenten. Het is de verdienste van deze zilverfabrikant geweest, dat hij de gevaren van dit eclecticisme duidelijk onder ogen heeft gezien en er onder meer door zijn inzending op de Wereldtentoonstelling van 1851 te Londen en in de daarbij door hem gepubliceerde brochure voor gepleit heeft om, indien men in deze historiserende trant voort wilde gaan, er in ieder geval voor te waken dat de toegepaste stijlen onvermengd en op een verantwoorde wijze zouden worden gebruikt.

Carel J. A. Begeer, die na een opleiding te Hanau in 1904 in zijn vaders „Kon. Utrechtsche Fabriek van Zilverwerken” werd opgenomen, had een grote belangstelling voor de geschiedenis van het Nederlandse zilver en heeft als een van de eersten een uitvoerige publicatie aan dit onderwerp gewijd²⁾. Bovendien heeft hij in niet geringe mate bijgedragen tot de ontwikkeling van de moderne edelsmeedkunst in ons land; de door hem ontworpen voorwerpen vormen hiervoor het beste bewijs.

DE FIRMA VAN KEMPEN.

Na enkele jaren aan de Utrechtse universiteit gestudeerd te hebben, besloot J. M. van Kempen, daar hij zich meer aangetrokken voelde tot het vervaardigen van zilveren kunstvoorwerpen, in 1835 een bedrijf te stichten³⁾ in de Domstad, waar ook zijn voorouders overigens reeds op dit vlak werkzaam waren geweest⁴⁾. In tegenstelling tot de bestaande zilversmidateliers, waar het gehele productieproces nog op handwerk berustte, probeerde Van Kempen in navolging van de zich sterk ontwikkelende Engelse industrie, zoveel mogelijk de machine als hulpmiddel in te schakelen; het spreekt vanzelf, dat deze vernieuwingen in de vormgeving en decoratie van het fabrieksmatig vervaardigde zilverwerk veranderingen teweeg hebben gebracht. Mede door de sterke groei van het gemechaniseerde bedrijf verdween de firma Van Kempen in 1858 uit de oude Utrechtse binnenstad, nadat op een uitgestrekt terrein in Voorschoten een geheel nieuwe fabriek was gesticht⁵⁾.

Niet alleen introduceerde J. M. van Kempen in Nederland nieuwe productiemethoden voor de vervaardiging van edelsmeedwerk, maar ook met de stijlontwikkeling en vormgeving op het gebied van de kunstnijverheid heeft hij zich actief beziggehouden. Na de stichting van het Koninkrijk der Nederlanden in 1813 was de op het neo-classicisme gebaseerde Empire-stijl, die in de Franse tijd ook in ons land op de kunst zijn stempel had gedrukt, niet meteen verlaten⁶⁾. De vormen, die voordien gekenmerkt werden door hun hoekig karakter en door hoog oprijzende contouren, kregen evenwel in het wat burgerlijk getinte menselijke leven van die tijd („Biedermeier”) weldra een wat platter en aan de zijken gebold aanzien. Een sterk groeiende historische belangstelling leidde er rond het midden van de negentiende eeuw echter toe, dat aan de gotiek en spoedig daarna ook aan andere stijlen ontleende vormen en versieringsmotieven op een totaal onverantwoorde wijze opnieuw werden toegepast in de meest merkwaardige combinaties; de in deze tijd veelvuldig uitgegeven plaatwerken met voorbeelden van oude kunstnijverheid en ornamentprenten boden de ontwerpers een rijke bron van inspiratie.

Hoewel ook Van Kempen de diverse stijlen, die een hernieuwde belangstelling genoten, in zijn zilverwerken heeft toegepast, heeft hij in tegenstelling tot veel van zijn collegae er naar gestreefd om de voor een bepaalde stijl kenmerkende ornamentiek zuiver te gebruiken en deze niet aan te brengen op voorwerpen, die in de bewuste periode onmogelijk vervaardigd hadden kunnen zijn.

In een interessante brochure, die over zijn inzending naar de Wereldtentoonstelling te Londen in 1851⁷) een nadere toelichting geeft, zegt Van Kempen⁸): „de bewerking der edele metalen op zich zelve is slechts eene techniek, een handwerk, waarin ieder mensch het tot op zekere hoogte brengen kan, terwijl daarentegen de vormen producten zijn van het aesthetisch kunstgevoel, dat doorgaans slechts aan weinigen ten deel valt, ja, dat zelfs aan een gansch volk of aan een geheel tijdvak kan ontbreken. . . (De) kunstsmaak, die in de eerste decennien onzer eeuw uitsluitend heerschte, heeft, ofschoon ook nu nog niet geheel verdwenen, sedert eenige jaren echter grootendeels plaats gemaakt voor eene geheel andere rigting, die, karakterloos als ze is, ook geene eigene benaming heeft. Toen men namelijk de antieke manier, die met de Fransche omwenteling was opgekomen, door iets nieuws wilde vervangen, ging men dit nieuwe zoeken in vroegere reeds lang verlaten vormen. Men wierp zich op het Gotisch en op den stijl der Renaissance. Men beproefde Maurisch en Chineesch, en deed den smaak van Lodewijk XIV met den Pompadour-stijl herleven, soms een dier stijlen bepaaldelijk nabootsende, meestal echter den een met den anderen vermengende. Deze laatste handelwijze vooral was het, die een noodlottig syncretisme deed geboren worden, eene vereeniging van hetgeen, in aard en wezen verschillend, immer gescheiden moet blijven, eene vermenging van heterogene bestanddeelen, die met elkander in tegenspraak zijn”. Zoals uit het bovenstaande citaat blijkt, beschouwt de auteur deze ontwikkeling als een uiting van smakeloosheid. Hij heeft zich dan ook niet voorgenomen om op de Wereldtentoonstelling het publiek te imponeren met kolossale, luisterrijke objecten, maar wil door middel van zijn inzending de zuivere toepassing van oude stijlen propageren. De stijlen, die Van Kempen daartoe had uitgekozen en waarin hij voorwerpen had laten vervaardigen, zijn de volgende:

„Grieksche Stijl”, waarin hij een fruitschaal op voet laat zien.

„Gothische Stijl”, weergegeven door middel van een aan Koning Willem II aangeboden beker met illustere voorvaderen uit de Huizen Oranje en Nassau; „Ter wederzijde van deze bokaal zijn twee reukvaten geplaatst, mede voorwerpen, die in den Gothischen stijl konden vervaardigd worden”.

„Stijl der Renaissance, die, ja in vele zijner grondvormen antiek mogt heeten, maar die . . . door bijvoeging van zelf-uitgedachte ornamenten, en niet zelden door groteske overlading van sieraden, geheel iets anders werd dan antiek . . . Tot eene proeve heb ik vijf stukken vervaardigd; een diamantkoffertje, twee bokalen en twee kleinere schalen”.

„Stijl, genaamd Louis-Quatorze”, welke duidelijk gemaakt wordt aan de hand van „Een theeservies, bestaande uit drie stukken; voorts een tafellinktoker en eene tafelschel”.

„Stijl, genaamd Louis-Quinze”; aangezien deze stijl, die „zeer ligt in wansmaak kan ontaarden”, dikwijls verward of vermengd wordt met de bovengenoemde stroming, heeft hij „dezelfde voorwerpen, die in den trant van Lodewijk XIV vervaardigd waren, ook voor den Rocaillestijl gekozen”.

De inzending van Van Kempen, die ook door middel van een prent onder de aandacht van het publiek gebracht werd⁹), ontving een lovende pers¹⁰). Vooral de beker met Oranje- en Nassau-vorsten, die in 1847 aan Koning Willem II was aangeboden, zal in Engeland, waar de „Gothic revival” zo'n belangrijke rol gespeeld heeft, bewondering genoten hebben. Onze koning zelf was, vermoedelijk door zijn studietijd in Oxford, een groot liefhebber van deze stroming; zoals bekend liet hij in Den Haag de „Gothische Zaal” bouwen voor zijn kunstverzameling¹¹), alsmede een manege in deze stijl. Dit laatste gebouw werd door Koning Willem III aan de Hervormde Gemeente afgestaan en in 1856 als Willemskerk in gebruik genomen; tevens schonk de vorst een avondmaalservies aan de kerk. Van Kempen, de maker van dit zilveren stel, schreef erover in een brief aan de koning: „Zilverwerk in den zoogenaamden Gothischen stijl was, tot op dezen tijd, zoover mij bekend is, voor de Avondmaalsviering bij de Protestanten in ons Vaderland, nog niet vervaardigd. Deze stijl, die mij voor zoodanig zilverwerk de meest gepaste toescheen, had echter eigenaardige moeilijkheden. Ik durf mij vleijen het bezwaar te hebben overwonnen om in voorwerpen van eene betrekkelijk geringe afmeting het grandiose van den Gothischen stijl te vereenigen met dien eenvoud, die de heilige plegtigheid kenmerkt, waarvoor het zilverwerk bestemd is”. Ook in de andere stijlen, waarvan Van Kempen voorbeelden naar de Londense Wereldtentoonstelling gestuurd had, werden belangrijke opdrachten uitgevoerd; veel van deze voorwerpen werden ontworpen door de tekenaar Gerardus W. van Dokkum (1828-1903). Naast de vervaardiging van grote tafelstukken, die bestemd waren voor het Hof of die door bestuurscolleges aan jubilarissen en weldoeners werden aangeboden, heeft de fabriek van Van Kempen zich ook in de vorige eeuw reeds actief bezig gehouden met de productie van eenvoudige gebruiksvoorwerpen, zoals inktstellen, kandelaars, serviezen en schepwerk.

Als een reactie op de diverse neo-stijlen kwam kort voor de eeuwwisseling de zogenaamde Art Nouveau

tot ontwikkeling, die gebaseerd is op natuurlijke motieven en gekenmerkt wordt door soepele, vloeiende lijnen en sierlijke, slanke vormen¹²). Voor Van Kempen werden in deze stijl onder meer door Prof. Th. K. L. Sluyterman (1863-1931) ontwerpen gemaakt, waarbij de vernieuwing echter vrijwel uitsluitend tot de toegepaste ornamentiek beperkt bleef. Hoewel ongeveer gelijktijdig een groep kunstenaars in het voetspoor van Berlage een verandering in de vormgeving teweeg bracht, waarbij een door de symmetrie bepaald constructivisme centraal stond, vond deze richting pas vrij laat een toepassing in het zilver van Van Kempen; het is vooral H. A. van den Eynde (1869-1940) geweest, die een aantal voorwerpen in deze trant ontworpen heeft¹³).

Inmiddels had de toepassing van de electriciteit een geheel nieuw proces tot ontwikkeling gebracht: de galvanoplastiek. Een van de zonen van Van Kempen, Louis J. S. van Kempen (1838-1910), die zich hierin reeds tijdens zijn opleiding intensief had verdiept, richtte in de fabriek te Voorschoten een atelier in voor de vervaardiging van kunstwerken door middel van dit procédé. Niet alleen werden daar kleine beeldjes en onderdelen voor zilverwerken op deze wijze uitgevoerd, maar ook maakte men er grote sculptuur van onedel metaal, zoals de figuren voor het Nationale Monument op het Haagse Plein 1813.

Voorbeelden van galvanoplastisch zilverwerk werden onder meer in 1863 te 's-Gravenhage geëxposeerd¹⁴) en waren in 1867 op de Parijse Wereldtentoonstelling te zien. Prof. Jacobi uit het toenmalige St. Petersburg, die als de ontdekker van deze techniek gold, kwam persoonlijk naar Voorschoten om de fabriek te bezichtigen.

DE FIRMA BEGEER

Hoewel reeds in 1835 door B. Begeer (1806-1875) in Gouda een atelier voor de vervaardiging van gouden sieraden was gevestigd, kreeg zijn familienaam pas grotere bekendheid, toen Carel Joseph Begeer (1840-1879) en later diens jongere broer Anthonie (1856-1910), de leiding overnamen van de in 1856 door G. F. J. Bauer met S. en J. van Lier opgerichte „Utrechtsche Fabrik van Zilverwerken”. Dit bedrijf had zich aanvankelijk voornamelijk op de vervaardiging van in zilver gemonteerd kristal gespecialiseerd, maar nadien ging men zich er ook met allerlei andere facetten van de edelsmeedkunst bezig houden¹⁵).

Zo legde men zich onder meer toe op het maken van grote monumentale tafelstukken, waarvan er vele door M. J. Lens (1829-1897) ontworpen werden. Ongetwijfeld de belangrijkste opdracht op dit gebied vormde het in 1889 voltooid „surtout de table”, dat in opdracht van Koning Willem III werd uitgevoerd en door hem aan zijn dochter, de latere Koningin Wilhelmina werd aangeboden. Het uit 81 voorwerpen samengestelde geheel, waartoe „un grand vase, plateaux, candélabres et compotiers” behoorden, was door Lens in Louis XV-stijl ontworpen, waarbij hem tekeningen van J. A. Meissonnier in de Bibliothèque Nationale te Parijs tot voorbeeld hadden gediend; bij het bootsen van de modellen zijn een aantal kunstenaars, waaronder J. Mendes da Costa en M. Zwollo, betrokken geweest¹⁶).

De belangstelling van de reeds genoemde Anth. Begeer ging evenwel in het bijzonder uit naar een geheel ander gebied. Tijdens zijn opleiding aan de Rijksmunt had hij zich voornamelijk in de penningkunst verdiept. Hij realiseerde zich, dat de zilveren „pronkstukken”, zoals die in zijn tijd veelvuldig bij feestelijke gelegenheden werden uitgereikt, langzaam maar zeker een steeds goedkoper en minder smaakvol aanzien hadden gekregen. Vandaar dat hij propageerde om de betreffende persoon in plaats daarvan met een speciaal ontworpen gedenkpenning te vereren. Blijkbaar heeft het idee ingang gevonden, want in de ateliers van Begeer zijn sedertdien talloze penningen vervaardigd¹⁷). Zijn medewerkers, waaronder W. Achtenhagen en Jac. J. van Goor hebben dan ook zowel sier- en gebruikszilver als gedenkpenningen ontworpen.

De stijlverandering uit de laatste jaren van de vorige eeuw heeft vooral bij de firma Begeer snel toepassing gevonden. Op de Wereldtentoonstelling van 1900 te Parijs werden door Prof. A. F. Gips en Van Goor ontworpen serviezen en ander zilverwerk met prijzen bekroond¹⁸). Terwijl deze objecten nog sterk gebogen vormen vertonen en een vrij overdadige versiering, bestaande uit gestyleerde planten- en bloemenmotieven, zijn kort daarna ook veel soberder en strakker opgebouwde voorwerpen naar tekeningen van Jan Eisenloeffel¹⁹) en de architect Berlage vervaardigd.

Het is vooral aan de energieke Carel J. A. Begeer te danken geweest, dat deze nieuwe opvattingen over vormgeving en decoratie zo snel in het zilver tot uitvoering werden gebracht. Enerzijds heeft hij, geleid door zijn grote belangstelling voor het oude nederlandse zilver en in het bijzonder voor het zeventiende eeuwse kwabornament, diverse voorwerpen geschapen met een sterk plastische structuur — het is vooral

Erich Wichman (1890-1929) geweest, die nog geruime tijd in deze trant heeft doorgewerkt —. Anderzijds heeft Begeer al vrij vroeg ontwerpen gemaakt, die gekenmerkt worden door strakke vormen zonder ornamentale versiering; met dit werk, waarbij vooral op het functionele aspect het accent gelegd is, heeft hij bijgedragen aan de ontwikkeling van de moderne edelsmeedkunst²⁰).

Wanneer men zou vermoeden, dat de opkomst van deze Art Nouveau aan het in de late negentiende eeuw zo veelvuldige gebruik van oude stijlen een halt had toegeroepen, dan blijkt uit een rond 1910 verschenen verkoopcatalogus van de firma Begeer het tegendeel. Ook toen nog konden er theeserviezen geleverd worden in niet minder dan 24 verschillende stijlen (waarvan een aantal nog in meer typen), die met de volgende benamingen werden aangeduid: „Egyptisch, Grieksch, Romeinsch, Romaansch, Noorsch, Gotisch, Renaissance, Louis XIII, - XIV, - XV, - XVI, Empire, Queen Anne, Holl. Empire, Hollandsch ± 1870, - ± 1880, - ± 1890, - ± 1892, - 1895, - 1900, - 1908 (sic!), - 1905, - 1909, - 1910”. Blijkbaar was er in de smaak van het publiek nog maar weinig verandering gekomen en hadden de nieuwe ideeën nog maar in een beperkte kring weerklank gevonden.

DE FIRMA VAN KEMPEN & BEGEER.

In 1919 zijn de zilverfabrieken van Van Kempen, Begeer en Vos tot samenwerking overgegaan. Het bedrijf van Jac. Vos had zich voornamelijk gespecialiseerd in de vervaardiging van sieraden, maar hield zich bovendien bezig met de productie van het weinig aantrekkelijke „oud-hollandsche” zilverwerk, waarop folkloristische motieven of aan zeventiende eeuwse schilderijen ontleende voorstellingen werden aangebracht.

Door C. J. A. Begeer werd in deze periode gezocht naar nieuwe productiemethoden, waarbij de voorwerpen voor een belangrijk deel door de machine vervaardigd konden worden²¹). Hiertoe werden, geheel in de lijn van de „nieuwe zakelijkheid”, gladde vrijwel vlakke of cilindrische vormen gekozen, doorgaans zonder enige ornamentale versiering; het zilver werd over het algemeen niet meer gepolijst, maar met een half-matte glans afgeleverd. Ontwerpen voor dergelijk zilverwerk zijn door Begeer zelf gemaakt, alsmede door zijn medewerkers Christa Ehrlich en Emmy Roth.

Na 1945 keerde men aanvankelijk terug tot oudere vormen, die men nu evenwel op een meer gemechaniseerde wijze ging produceren. Vooral in het schepwerk viel al snel belangstelling te constateren voor een meer moderne vormgeving, die voornamelijk onder invloed van Deense ontwerpers tot stand kwam; deze ideeën vonden evenwel meer ingang bij de productie van uit onedel metaal vervaardigde voorwerpen dan bij het zilver, waarbij klassieke vormen de boventoon bleven voeren.

Naast serieartikelen worden er voor speciale gelegenheden nog steeds unica gemaakt. In vele gevallen zijn (en worden) deze ontworpen door Gustav Beran, die vroeger als artistiek leider verbonden was aan de Koninklijke Gerritsen & Van Kempen, een bedrijf dat in 1960 gefuseerd is met de „Voorschotense fabriek”. Het werk van deze ontwerper, die zich overigens ook actief heeft beziggehouden met de vormgeving van gebruiksvoorwerpen, wordt gekenmerkt door vrij sober versierde, licht gebogen vormen²²). Van het oeuvre van mevrouw K. Begeer-Baatrup hebben vooral de gladde schotels, die op de rand met gegraveerde bloemen en plantaardige motieven versierd zijn, een grote bekooring.

In het bijzonder wordt de vervaardiging van gedenkpenningen, reeds in de vorige eeuw een belangrijk productieonderdeel van de firma Begeer, nog steeds actief voortgezet; in de afgelopen decennia zijn op dit gebied talloze vrije kunstenaars als ontwerpers werkzaam geweest²³). In de moderne penningkunst is brons nog steeds een zeer geliefd materiaal, terwijl het gebruik van zilver wat is teruggelopen.

NOTEN

- 1). Zie de tentoonstellingscatalogus „Nederlands zilver 1815-1960”, 's-Gravenhage 1960/'61.
- 2). C. J. A. Begeer, Inleiding tot de geschiedenis der Nederlandsche edelsmeedkunst, z.p. (1919).
- 3). Een aantal gegevens zijn ontleend aan het gedenkboek: Herinneringen bij de zestigjarige gedachtenisviering der Koninklijke Nederlandsche fabriek van gouden en zilveren werken van J. M. van Kempen & Zonen, te Voorschoten, (Voorschoten 1896).
- 4). Reeds in 1789 werd in Utrecht een Van Kempen als zilversmid in het gilde opgenomen. Zie ook W. Koonings, De keuring van goud en zilver tijdens het Koninkrijk Holland, Lochem 1968, no. 588.
- 5). De fabriek en het productieproces zijn onder meer beschreven in: D. Hartevelt, „De Koninklijke Nederlandsche Fabriek van gouden en zilveren werken van de firma J. M. van Kempen en Zonen te Voorschoten”, Eigen Haard 1880 p. 5-8, 16-20 en in C. J. Broers, „De Kon. Ned. Fabriek van gouden en zilveren werken van J. M. van Kempen & Zonen te Voorschoten”, De Vriend des Huizes 29 (1911) p. 649-656.
- 6). Zie over de Nederlandse edelsmeedkunst in deze periode W. Koonings, Negentiende-eeuws zilver, Zeist/Antwerpen 1964.
- 7). De expositie wordt uitvoerig belicht in C. H. Gibbs-Smith, The great exhibition of 1851, London (1964).
- 8). J. M. van Kempen, Over de vormen van gouden en zilveren werken. Een woord ten geleide der voorwerpen, gezonden op de tentoonstelling te Londen, Utrecht 1851.
- 9). Afgebeeld in Herinneringen bij de zestigjarige gedachtenisviering . . . , op p. 15.
- 10). Onder meer werden in de Art Journal enkele pagina's aan het werk van Van Kempen gewijd. Zie J. Gloag, The Crystal palace exhibition, illustrated catalogue London 1851, New York 1970.
- 11). Jhr. H. W. M. van der Wyck, „Koning Willem II als bouwheer”, Opus Musivum, een bundel studies aangeboden aan Prof. Dr. M. D. Ozinga, Assen 1964, p. 415-438.
- 12). L. Gans, Nieuwe kunst, Utrecht 1966.
- 13). Een theeservies van hem uit 1918 werd afgebeeld in H. P. Berlage, Inleiding tot de kennis van de ontwikkeling der toegepaste kunst, Rotterdam 1923 (afb. 21).
- 14). Verslag van de commissie ter regeling van de Nationale Tentoonstelling van metalen en daaruit vervaardigde voorwerpen, gehouden te 's-Gravenhage in Augustus en September 1863, 's-Gravenhage 1864; no. 479 en p. 31.
- 15). Aan de geschiedenis van de firma Begeer is uitvoerig aandacht besteed in C. J. A. Begeer en M. J. Brinkgreve, Een eeuw edelsmeedkunst 1835-1935, ('s-Gravenhage 1935).
- 16). Van dit pièce de milieu werd een fraai plaatwerk uitgegeven met als titel: Surtout de table exécuté par ordre de Sa Majesté Guillaume III, Roi des Pays-Bas, Grand-Duc de Luxembourg, etc. etc. par C. J. Begeer, Fournisseur de la Cour. d'après les dessins de M. J. Lens. Utrecht, L. E. Bosch & Zoon.
- 17). W. K. F. Zwierzina, Beschrijving van de penningen in de jaren 1880-1935 geslagen of gegoten door de N.V. „Koninklijke- Begeer”, ('s-Gravenhage 1935).
- 18). Verslag der centrale commissie tot inrichting van de afdelingen van Nederland en zijne koloniën . . . op de Wereldtentoonstelling te Parijs in 1900, (Haarlem 1902); Groep XV, Klasse 94 (p. 180-182).
- 19). Op de tentoonstelling te Milaan in 1906 verkreeg hij voor zijn zilverwerk de Grand Prix.
- 20). Voorwerpen, die in de eerste decennia van deze eeuw in de ateliers van Begeer ontstonden, zijn onder meer te vinden in: Holland, sier- en nijverheidskunst 1900-1926 (ter gelegenheid van de tentoonstelling „Europäisches Kunstgewerbe”, Leipzig 1927, samengesteld door C. J. A. Begeer); en H. Ellens, Onze disch, Rotterdam 1923.
- 21). C. J. A. Begeer, „Uit de edelmetaalnijverheid”, Het landhuis op de hoogte no. 2 (febr. 1941).
- 22). Zie voor zijn werk onder meer: Tentoonstellingscatalogus Europees handgedreven zilver, Zeist 1965/'66; en R. Smeets, „Het scheppend ambacht in de moderne industrie”, Scheppend Ambacht febr. 1959, p. 3-7.
- 23). W. K. F. Zwierzina, op. cit., en Jhr. A. C. von Weiler, Naamloze Vennootschap Koninklijke Begeer, penningen geslagen of gegoten in de jaren 1935-1960, (Leiden 1960).

AANVULLENDE LIJST VAN TENTOONSTELLINGEN EN PUBLIKATIES IN CHRONOLOGISCHE VOLGORDE.

De tentoonstelling te Utrecht van voortbrengselen van Hollandsche nijverheid en kunst, Utrecht 1847.

S. Bleekrode, De tentoonstelling der nijverheid van alle volken te Londen, 's-Gravenhage 1853.

Catalogue spécial. Exposition universelle de 1867 à Paris. Pays Bas. Paris 1867.

Verslag aan zijne Excellentie den minister van Binnenlandse Zaken omtrent de Wereld-Tentoonstelling, gehouden te Weenen 1873, Leiden 1874.

J. R. de Kruijff, De Nederlandse kunstnijverheid in verband met den internationale wedstrijd bij gelegenheid van de in 1877 te Amsterdam gehouden tentoonstelling van kunst toegepast op nijverheid, uitgeschreven door de afdeling Amsterdam der vereeniging tot bevordering van fabrieks- en handelsnijverheid in Nederland, Amsterdam 1876.

Catalogue spécial des produits exposés par le Royaume des Pays Bas, Exposition universelle de Paris en 1878, La Haye 1878.

M. Brinkgreve, „De Utrechtse Fabriek van Zilverwerken van C. J. Begeer”, Eigen Haard 1887, p. 340-344.

„Kunstnijverheid”, officieel orgaan van het uitvoerend comité voor de nationale tentoonstelling van oude en nieuwe kunstnijverheid, 's-Gravenhage 1888.

Blason des Pierres, „LL. MM. La Reine Wilhelmine et la Reine Régente des Pays Bas à la Manufacture Royale Néerlandaise d'Orfèverrie, de Voorschoten”. Le Panthéon de l'Industrie, 1890 en L'Illustration Contemporaine, 1892.

J. R. de Kruijff, Eene halve eeuw 1848-1898, Nederland onder de regering van Koning Willem III en het regentschap van Koningin Emma. Onze Kunstnijverheid II, Amsterdam 1898.

A. Pit, „De Nederlandse kunstnijverheid op de Parijse tentoonstelling”, Tweemaandelijks Tijdschrift 6 (1900).

Verslag der centrale commissie; de afdelingen van Nederland en zijne koloniën op de wereldtentoonstelling te Parijs in 1900, Haarlem 1902.

P. J. W. J. van der Burgh, „De Nederlandse inzending op de eerste internationale tentoonstelling voor moderne decoratieve kunst te Turijn”, Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift dl. 25 (1903¹), p. 3-20.

Catalogus der Nederlandsche afdeling; algemeene en internationale tentoonstelling Brussel 1910, Amsterdam 1910.

T. Landré, „L'art industriel moderne dans les Pays Bas”, Arts industriels et du Métier. Uitgave van de VANK ter gelegenheid van de wereldtentoonstelling in Brussel 1910.

K. Sluyterman, Inleiding in het gedenkboek van de vereeniging „Arti et Industriae”, uitgegeven naar aanleiding van het 25-jarig bestaan, 's-Gravenhage 1910.

Aperçu du commerce et de l'industrie des Pays Bas; nr. 17, l'industrie diamantaire et l'orfèverrie, 1910.

C. de Cordis in La Revue Moderne XXVI (1926) nr 5.

Jo de Jong, De nieuwe richting in de kunstnijverheid in Nederland. W. L. J. Brusse's uitgeversmij. N.V. 1929.

- „Zilverwerken voor de zilverfabriek Voorschoten ontworpen door Christa Ehrlich”, De Kroniek 1928.
- Tentoonstellingscatalogus „Zilver”, Leiden 1935.
- Nederland op de Expo in Parijs, 1937.
- „Zilver zaad en kunst als vrucht”, Orient 3 (1936).
- Tentoonstellingscatalogus „Uit Koninklijk bezit ten bate van de ontheemden”, Utrecht 1956.
- Tentoonstellingscatalogus „Schmuck Gerät Edelstein; internationale Ausstellung von Gold- und Silberschmiedearbeiten der Gegenwart”, Augsburg (1956).
- Catalogus van zilverwerken, Gemeentemuseum Arnhem 1958.
- Tentoonstellingscatalogus „Collectie Citroen”, Arnhem, Rotterdam 1959.
- R. Smeets, „Het scheppend ambacht in de moderne industrie”, Scheppend Ambacht februari 1959, p. 3-7.
- R. Smeets, „De 12e triennale Milaan 1960”, Scheppend Ambacht februari 1961, nr 1.
- Tentoonstellingscatalogus „Jugendstil; Sammlung K. A. Citroen Amsterdam”, Darmstadt 1962.
- Tentoonstellingscatalogus „Silber, Keramik, Gobelins der Moderne aus den Niederlanden”, Osnabrück 1962.
- Tentoonstellingscatalogus „Nieuwe kerkbouw in Vlaanderen en Nederland”, Hilvarenbeek 1962.
- Elka Schrijver, Nederlands zilver, Bussum 1963.
- Tentoonstellingscatalogus „Internationales Kunsthandwerk”, Stuttgart 1966.
- G. Hughes, Modern silver throughout the world 1880-1967, Londen 1967.
- E. M. Link, Ullstein Silberbuch, Berlijn, Frankfurt, Wenen 1968.
- W. Koonings en B. W. Buenk, De geschiedenis van de edelsmeedkunst, Amsterdam 1969.
- G. Bott, Kunsthandwerk um 1900; Jugendstil, art nouveau, Darmstadt 1965.
- Catalogus zilver, collectie Centraal Museum Utrecht, 1972.
- Tentoonstellingscatalogus „Sieraad 1900-1972”, Zonnehof Amersfoort 1972.
- Tentoonstellingscatalogus „Amsterdam in Americain, toegepaste kunst rond 1900”, Amsterdam 1975.
- Over diverse kunstenaars, die bij Van Kempen en Begeer werkzaam zijn geweest, zijn monografieën te vinden in:
- U. Thieme und F. Becker, Allgemeines Lexikon der bildenden Künste, 37 dln, Leipzig 1907-1950.
- H. Vollmer, Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler des XX. Jahrhunderts, 6 dln, Leipzig 1953-1962.
- P. A. Scheen, Lexicon Nederlandse beeldende kunstenaars, 2 dln, 's-Gravenhage 1969-1970.

Ontwerpers en tekenaars

bij Van Kempen tot 1924:

G. W. van Dokkum

G. F. W. Bauer

J. L. Bernhardie

H. J. Valk

Prof. T. K. L. Sluyterman

J. J. Warnaar

J. A. Hageman

M. Zwollo

G. Prooper

J. L. Verhoog

H. A. van den Eynde.

bij Begeer tot 1924:

G. F. W. Bauer

M. J. Lens

M. Zwollo

J. Mendes da Costa

J. J. van Goor

Prof. A. F. Gips

C. J. A. Begeer

J. Eisenlöffel

Ed. Cuypers

G. H. Lantman

G. H. v. d. Hoef

M. J. Hack

H. Ellens

J. Kriege

J. L. M. Lauweriks

E. Wichman.

Na 1925:

C. J. A. Begeer

Christa Ehrlich

Emmy Roth

M. Kutterink

Kirsten Begeer-Baatrup

S. A. C. Begeer

Helga Kern

J. Reyken

F. Brusche.

Gerritsen en Van Kempen: tot 1960

J. A. A. Gerritsen

J. A. Gerritsen

H. J. Valk

G. Beran

Toos den Hartoogh-Muysert

A. van Zyst

A. E. v. Kempen

Nini Laperre-Beljaars

Ans Dieperink

Gerda Stappersma-van Willigenburg

Gijs Bakker.

cat. Christa Ehrlich
staat in bibl. QN

modelleurs:

G. Haas
W. Achtenhagen
L. Zijl
Bart v. Hove
L. Jünger
Pier Pander
Prof. G. Sturm
Jac. J. van Goor
J. C. Wienecke
Toon Dupuis
C. J. A. Begeer
Louis J. Vreugde
C. J. v.d. Hoef
Hildo Krop
Ederna v.d. Tunk
L. Bolle
E. Telcs
Mej. R. M. M. (W)ichers-Wierdsma
Huib Luns
Mej. F. Carbasius
D. Wolbers
G. Jakobs v. d. Hof
Dirk Bus
M. P. J. Fleur
Gerrit v. d. Veen
Mej. N. Klaassen
Karel van Veen
F. Hoevenagel
Theo v. Reijn
Manja Engelhardt
L. P. J. Braat
F. E. Jeltsema
B. Ingenhausz
Mej. J. C. H. Wichers
A. Termote
Mej. M. Gobius
M. Kutterink
M. Meesters

C. van Kralingen
Mevr. L. Metz
J. B. Gutterswijk
J. P. L. Petri
H. Richters
M. Pauw
Pol Dom
F. Carasso
Prof. V. P. S. Esser
Prof. O. Wenckebach
N. Steenbergen
J. H. Pieters
J. Hekman
H. D. Janzen
C. Stauthamer
Mej. G. W. J. Rueb
Mej. Th. v. d. Pant
Han Rehm
C. v. Kralingen
André Bartels
H. Dannenburg
W. Put
J. Snoeck
E. Claus
O. Zadkine
W. Vis
P. de Monchy
F. Letterie
H. Sondaar
N. Onkenhout
Ruth Brouwer
J. Sloos
F. C. Wevers
A. Oosterlee
Floyd de Witt
R. C. Augustinus
Mevr. Ch. Seth-Höfner
H. J. H. van Bommel